

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra francouzského jazyka a literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Přestavba Paříže během Druhého císařství

The Transformation of Paris during the Second French Empire

Patrik Šimr

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Jančík
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Francouzský jazyk se zaměřením na vzdělávání

2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Přestavba Paříže během Druhého císařství vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. července 2017

.....

Patrik Šimr

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Jiřímu Jančíkovi za vedení bakalářské práce, ochotu, trpělivost a mnoho cenných rad, které mi během psaní této bakalářské práce napomohly.

Dále bych chtěl poděkovat svým nejbližším za podporu a pochopení, nejen při psaní bakalářské práce, ale i během celého studia.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá analýzou významné přestavby Paříže v časově omezeném období Druhého císařství, která je úzce spojena s prefekturou barona Georgese-Eugèna Haussmanna a s patronací císaře Napoleona III. Práce si klade za cíl popsat příčiny, průběh i následky této přestavby za doložení četných konkrétních příkladů, ilustrovat celospolečenskou náladu odrážející se například v tehdejší literatuře a v neposlední řadě osvětlit v českém prostředí nepříliš známé okolnosti doprovázející tuto nevratnou změnu podoby francouzské metropole, která posloužila jako vzor mnoha evropským městům, včetně Prahy, v jejich vlastních, pozdějších úpravách. Důraz je kladen na přístup bez subjektivního hodnocení provedených změn a úprav.

KLÍČOVÁ SLOVA

Paříž

přestavba

urbanismus

baron Haussmann

kulturní dědictví

architektura

historie

ANNOTATION

The bachelor thesis analyses significant renovation of Paris during The Second French Empire. The renovation is closely related with the prefecture of Baron Georges-Eugène Haussmann and with the patronage of Emperor Napoleon III. The goal of the thesis is to describe reasons, processes and consequences of the rebuilding. The thesis also illustrates the social atmosphere, which reflects in the contemporary literature. The last goal is to clarify the circumstances, which are unfamiliar to Czech society and that led to the irreversible change of the French metropolis. The reconstruction was a model for modification of many

other European cities, including Prague. The emphasize is putted on the approach without subjective evaluation of the changes and improvements.

KEYWORDS

Paris

transformation

urbanisme

baron Haussmann

cultural heritage

architecture

history

Obsah

Úvod	8
1. Moderní urbanismus	10
2. Druhé císařství	13
3.1. Charakteristika Druháho císařství.....	13
3.2. Baron Haussmann.....	14
3. Projekty přestavby Paříže	17
3.1. Napoleonův projekt	17
3.2. Nový plán, nová Paříž.....	18
3.3. První etapa	19
3.3.1. Křižovatka jménem Paříž.....	19
3.3.2. Prodloužení ulice <i>rue de Rivoli</i>	21
3.4. Druhá etapa.....	23
3.4.1. Mezi lety 1859-1867.....	23
3.4.2. Připojení okrajových obcí.....	24
3.5. Třetí etapa	25
3.5.1. Ke sklonku Druháho císařství.....	25
3.5.2. Po Druháho císařství.....	27
3.6. Propojení nádraží s centrem.....	27
3.7. Finanční stránka přestavby Paříže	29
3.8. Architektura, styl a život za Druháho císařství.....	30
3.9. Parkování	31
3.10. Hromadná doprava.....	32
3.11. Haussmannovský dům	32

4. Veřejný prostor	35
4.1. Radnice	35
4.2. Trhy (<i>Les Halles, Au Bon Marché</i>).....	37
4.3. Opera.....	47
4.4. Spojení paláce <i>Louvre</i> a <i>Tuileries</i>	48
4.5. Městský mobiliář	50
5. Odrazy přestavby Paříže v tehdejší literární tvorbě.....	58
6. Slovník užitých pojmů	62
Závěr.....	64
Résumé	65
Seznam informačních zdrojů	67
Seznam příloh	70
Přílohy	72

1. Úvod

S jistotou více jak již sta let lze dnes konstatovat, že jméno Haussmann je navždy spjato s městem Paříží, její prestiží i originalitou. Postačilo k tomu období sedmnácti let, kdy zaujímal funkci *préfet de la Seine*, konkrétně od roku 1853, kdy je císařem Napoleonem III. povolán do *l'Hôtel de Ville*, kde setrvává do své demise datované roku 1870, pouze pár měsíců před vyhlášením (neslavné) války Prusku.

Cílem této bakalářské práce je na základě prostudování odborných komentářů i primárních zdrojů, kterými jsou náčrtky, plány a atlasy přestavby Paříže v období Druhého císařství, přinést ucelený obraz tohoto nejvýznamnějšího zásahu do podoby hlavního města Francie, ke kterému došlo v druhé polovině 19. století. Práce je psána v českém jazyce, jelikož v českém prostředí chybí větší povědomí o této přestavbě, která sloužila dalším generacím jako vzor a přesáhla i hranice Francie, nejčastěji do Itálie, kde došlo k podobným změnám v Neapoli, Turíně, v Belgii, kde dochází taktéž k významným přestavbám, v rumunské Bukurešti a v neposlední řadě dochází na přelomu 19. a 20. století k asanaci také ve staré části centrální Prahy.

V českém prostředí se dočteme maximálně o touze města Prahy mít ve svém centru také široké bulváry a třídy, příkladem je ostatně eponymní pojmenování *Pařížské ulice*, Haussmannova přestavba zde ovšem často vyznívá jako pouhý ideál, jehož se pražské autority snažily dosáhnout. Cílem této bakalářské práce je také představit fenomén přestavby Paříže za Druhého císařství bez subjektivního hodnocení ve svém celku, ve větším měřítku než jako „pouhý“ příklad vypořádání se města se svými starými pořádky.

Výchozími texty jsou autobiografické Haussmannovy *Paměti (Mémoires)* a francouzskými odborníky i veřejností velmi kladně hodnocená publikace *Atlas haussmannovy Paříže (Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours)*. Čerpáno je i přímo z osobního průzkumu v ulicích Paříže z února 2017 a návštěvy výstavy v *Pavillon de l'Arsenal* s názvem „*Paris Haussmann, modèle de ville*“ konané od 31. ledna do 4. června 2017.

Z důvodu obsáhlosti celé pařížské přestavby bude kritériem výběru zmíněných jednotlivých úprav důležitost a celkový dopad v kontextu celé přestavby během Druhého císařství. V omezené míře budou zmíněny i úpravy z období před Druhým císařstvím, pokud jejich význam přesahuje i do pozdějších státních útvarů. Stejně tak bude v některých případech

popsáno, jaký dopad měly některé konkrétní úpravy na dobu po vládě Napoleona III. Klíčovým časovým omezením je ovšem období mezi roky 1852 až 1870.

Praktickým výstupem z této bakalářské práce bude závěrečný slovník užitých pojmů, které jsou spjaty s přestavbou a jejichž přesný význam nemusí být vždy při překladu z francouzského do českého jazyka jednoznačný.

1. Moderní urbanismus

Nejedná se o velké překvapení, pokud konstatujeme, že 19. století jakožto období završení procesu průmyslové revoluce, klade na města a obce nové, do té doby nepoznané nároky.

Jak ostatně poukazuje náš přední odborník na urbanismus a životní prostředí, znalec dějin moderní architektury Otakar Nový, Evropa si vystačila s městy z epochy feudalismu či antiky, v případě měst koloniálních říší to byla opět Evropa, která posloužila jako předloha. Důkazy vidíme ostatně dodnes – významná centra byla městy pevnostními, obehnaná gotickými a barokními fortifikacemi. S příchodem průmyslové revoluce provázené jednodušším cestováním díky rozmachu železnic a demografickou explozí evropských zemí přichází do měst zákonitě taktéž chaos.¹ Zatímco v roce 1851 byl počet obyvatel v Paříži 949 000, v roce 1856 to bylo již přes 1 100 000 a ke konci Druhého císařství obyvatelstvo metropole atakuje 2 miliony, připočteno i 400 tisíc občanů předměstí připojených k Paříži roku 1860.²

Zajímavý je taktéž pohled na sociální stratifikaci obyvatelstva této doby. Dle cenzu - sčítání lidu, domů a bytů, provedeného městem Paříž v roce 1865 žili jeho obyvatelé v 637 369 bytech či obydlích, z nichž 42 % představovalo domov pro 780 000 obyvatel, kteří byli klasifikováni jako nemajetní (a tudíž nepodléhali daním). Dalších 17 % (odpovídá počtu 330 000 lidí) bylo klasifikováno jako nižší střední třída a přibližně 32 % ubytování v Paříži bylo v držení vyšší střední třídy. Pouhá 3 % Pařížanů byla klasifikována jako bohatí.³

Se všemi těmito novými okolnostmi se musí město jakožto živoucí pulzující organismus vypořádat a adekvátně reagovat. Na rozdíl od pozdějších, avantgardních představ o výstavbě nových měst na zelené louce, se v polovině 19. století vypořádává urbanismus s tímto *boomem* po svém – novou výstavbu řeší současně s dosti drsnou asanační přestavbou, což dobře ilustruje kresba od Maxima Lalannea s vyobrazením bourání ulice *rue des Écoles* (Příloha č.1). Dále vytváří regulační plány pro centrální oblasti ale i pro nové čtvrtě, vytváří parky, stavby nových veřejných budov a zařízení. A je to právě Paříž, kde se setkáváme poprvé s velkorysími urbanistickými koncepcemi, souborným plánováním nejen výstavby, ale i přestavby a modernizace.⁴ A byť za cenu v mnoha případech nenahraditelných ztrát historických

¹ NOVÝ, Otakar. *Česká architektonická avantgarda. Vydání druhé*, Praha: Prostor, 2015, str. 81.

² MONCAN, Patrice de. *Les jardins du baron Haussmann*, Paris: Édition du Mécène, 2009, str. 17.

³ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 17.

⁴ NOVÝ, Otakar. *Op.cit.*, str. 82.

pamětihodností, podařilo se Napoleonovi III. za pouhých sedmnáct let, v období svého císařství, najít spojence a vytvořit s ním takovou podobu Paříže, bez nadsázky nového města, které poslouží jako příklad mnoha městům zbytku Evropy i během 20. a 21. století. Asanace jakožto vcelku běžný proces potká Berlín, Vídeň ale i staré Židovské město v Praze. Ostatně toponymum *Pařížské ulice* budiž přímým důkazem – najdeme snad v Praze lepšího ztělesnění idey rovných a širokých bulvárů lemovaných stromy?

Než vysvětlíme nejdůležitější aspekty projektů přestavby Paříže, uvedme pro ilustraci faktografické údaje o tomto městě, které by dokazovaly, nakolik zásadním a nezvratným zásahem do chodu tohoto města veškeré Haussmannovy úpravy byly.

V roce 1852, na začátku Druhého císařství, čítala veškera pařížská dopravní síť 384 kilometrů, ať už tříd, bulvárů či ulic. V roce 1860 to bylo 420 kilometrů. Haussmannova rozhodnutí o proražení nových komunikací dala zmizet 49 ulicím, ale přidala jich 90, ještě před připojením okrajových obcí k Paříži. V připojených čtvrtích zmizelo 5 ulic, bylo jich vytvořeno 75. Z 355 km komunikací se jejich délka vyšplhala na 425 km.⁵

Za celou dobu Druhého císařství, vlády Napoleona III., ohraničenou mezi lety 1852 až 1870, tak vzrostla celková délka komunikací z 739 kilometrů na 845 kilometrů.

Rozšiřovaly se a nově vznikaly také chodníky, v podstatě nejdůležitější místo společenského každodenního setkávání se spoluobčanů. V roce 1860 tvořily dohromady 424 kilometrů, o deset let později, na sklonku Druhého císařství, se již pařížští gentlemani a dámy mohli procházet po 1 100 kilometrech chodníků podél ulic.⁶ Jít po ulici už tak nebyl nebezpečný a strastiplný úkol, kdy chodce mohla ohrozit doprava, splašky a stékající bahno z vozovky ke kraji ulice, popřípadě neustálé a všudypřítomné stavební práce (jako například ilustruje gravura na Příloha č. 2 z Latinské čtvrti, kde tvoří kulisy při procházce polorozpadlé ruiny)

Celková rozloha Paříže se více než zdvojnásobila na 7 802 hektarů.⁷ Počet obyvatel se tím přímo úměrně taktéž zdvojnásobil na 2 miliony obyvatel. To je poměrně vysoké číslo vzhledem k malé celkové rozloze města. Ostatně problém přelidnění je aktuální i v dnešní Paříži. Ta je kvůli sevření v *boulevard Périphérique*, který odpovídá původním hradbám, v podstatě pevně ukotvena *intra-muros*; dnešní rozloha je 10 500 hektarů, pro porovnání

⁵ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 148.

⁶ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 152.

⁷ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 148.

s Prahou, jejíž celková katastrální výměra je 49 600 hektarů. To činí Paříž městem s nejvíce obyvateli na kilometr čtvereční v celé Evropě.

Další z problémů aktuálních do dnešních dnů lze vypožorovat již v haussmannovské přestavbě Paříže, a to sice přemrštěné ceny nájmu v centrálních *arrondissementech* a s tím spojené nutné vystěhovávání a přesouvání se dělnické třídy směrem k periferii. Přivály nových a nových obyvatel se přitom nezastavují, neboť čím více se plánuje a staví, o to více je potřeba dělníků. Haussmannovi je vyčítáno právě to, že do Paříže zavedl až příliš chudých lidí a vytvořil tak zárodek budoucích problémů. Jako by se bezútěšný stav staré Paříže v centru naoko vyřešil, ale ve skutečnosti se přesunul za hranice do vzdálenějších okrajových předměstí. Haussmann sám pomocí svých pravomocí některé práce do určité míry zdržoval, čímž mohl ovlivňovat počet potřebných dělníků v pařížských ulicích přeměněných na staveniště.

2. Druhé císařství

2.1. Charakteristika Druháho císařství

Stěžejním obdobím, které stojí na počátku změny státního zřízení z Druhé republiky na Druhé císařství je prosinec 1851, kdy *princ-president* Ludvík Bonaparte, synovec Napoleona I., provádí státní převrat a nechává se uzákonit prezidentem na dalších 10 let, což nechává navíc schválit plebiscitem z 21. a 22. prosince 1851. „*Vše, co zůstávalo věrno republice, bylo surově potlačeno. Represi napomáhaly místní msty. 'Jedna polovina Francie udává druhou' psala George Sandová [...] Spisovatelé v exilu vedli proti Ludvíku Napoleonovi válku [...] Výsledek plebiscitu byl 7 400 000 hlasů pro a 650 000 proti. V Notre-Dame se sloužilo Te Deum. 'Lidé, kteří před měsícem prohlašovali, že Ludvík Napoleon je kretén, hlásali nyní, že je velký muž.' O dvacet let později ho titíž lidé znovu prohlašovali za kreténa. Ale dvacet let představuje život režimu. Thiers měl pravdu; císařství byla hotová věc.*“⁸

Ústava z roku 1852 dávala vzniknout v podstatě bonapartistickému diktátorovi – byl zvolený na deset let, měl výkonnou moc, právo sám uzavírat státní smlouvy, a dokonce i vypovídat válku, iniciovat zákony, jmenovat do funkcí. Začala se pomalu pozměňovat symbolika, kdy na žerdích praporů nahradili orli republikánské píky.

Mnoho francouzských historiků se shodne na tom, že Druhé císařství bylo obdobím prosperity a třpytu. Napoleon III., vyznavač *saint-simonismu* obklopující se poradci se stejným přesvědčením, klade velký důraz na průmyslový rozvoj Francie pod jeho, ze začátku vlády, poměrně diktátorskou taktovkou. Za jeho vlády je dokončena železniční síť dozorovaná státem, který sám pomocí vlastních financí přispívá na její výstavbu. V roce 1842 bylo ve Francii jen 541 km železnic (v porovnání s USA, kde bylo asi 5 800 km, v Anglii 2 500 km), v roce 1860 to bylo 9 525 km a v roce 1870 na konci císařství 18 000 km.⁹ Jsou to ale také silnice, splavné cesty a nové kanály, kterým věnuje Napoleon III. značnou pozornost.

Napoleon měl navíc upřímnou starost o blaho lidu, což je jedním z hnacích motorů jeho vize o přestavbě Paříže. Založil velké množství dobročinných spolků a jeslí.

Úpadek císařství jako takový začíná v šedesátých letech, kdy je císař unaven a trpí bolestivou a chronickou chorobou močového měchýře.¹⁰

⁸ MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, str. 348-350.

⁹ MAUROIS, André. *Op.cit.*, str. 356.

¹⁰ MAUROIS, André. *Op.cit.*, str. 359.

Úplný konec Druhého císařství přichází po sérii prohraných bitev v Prusko-francouzské válce, do které se nechal Napoleon III. v podstatě vtáhnout pruským kancléřem Otto von Bismarckem. Neslavně známá je bitva u Sedanu z roku 1870, kde se stal dokonce císař zajatcem pruského kancléře.

Vedle osobnosti Napoleona III. je s přestavbou úzce spojeno jméno Georges-Eugène Haussmann, po kterém se souhrn úprav a přestaveb ve francouzských pramenech často nazývá – *travaux haussmanniens*.

2.2. Baron Haussmann

Jako nejpřímější zdroj informací o vnitřních motivacích barona Haussmanna lze zvolit jeho *Paměti (Mémoires)*¹¹ s pojmenováním jednotlivých dílů *Avant l'Hôtel de Ville, Préfecture de la Seine a Grands travaux de Paris*.

Kromě faktografických a dozajista jinde stěží naleznutelných informací, které osvětlí mnohá baronova rozhodnutí, je dílo zajímavé i z pohledu literárně estetického rozboru. Haussmann používá velmi zvláštní interpunkci, až nadměrně, stejně jako zvláštního užití majuskul. Jakožto čtenář jsem měl občas pocit, že držím v ruce téměř detektivní román. Z důvodu nutnosti pochopení dobových reálií a konotací bylo zvoleno vydání s rozsáhlou předmluvou a poznámovým aparátem. Kniha posloužila nejen jako soubor přesných letopočtů a seznam funkcí či úřadů, do kterých byl baron Haussmann za své bohaté politické kariéry jmenován. Často byla využita v této práci i pro upřímné komentáře a odhalené motivace, proč se rozhodoval v důležitých momentech prefekt tak, jak se rozhodoval.

Haussmann se narodil 27. března 1809 v Paříži do protestantské rodiny do domu, který patřil bankéři a generálnímu nájemci Beaujonovi. Později jakožto *préfet de la Seine* nechává Haussmann tento dům bez jakéhokoliv vnitřního pohnutí zbourat, aby vytvořil malé náměstíčko, do kterého vyústí *boulevard Haussmann* a ve kterém naopak začne *avenue de Friendland*. Tato ulice byla velmi málo zastavěna, o čemž svědčí i ironicky zabarvený dopis literárního kritika Cuvillier-Fleuryho adresovaný 15. února 1861 vévodovi d'Aumale: „*Viděl jsem Changarniera před několika dny, bydlí na bulváru Beaujon, v jediném domě, který je tam*

¹¹ HAUSSMANN, Georges-Eugène. *Mémoires. Édition intégrale. Précédée d'une introduction générale par Françoise Choay et d'une introduction technique par Bernard Landau et Vincent Sainte Marie Gauthier*, Paris: Éditions du Seuil, 2000.

*dosud postaven. Protože jsem ho později sháněl a neznal jsem jeho nové sídlo, po chvíli bloudění nahoře na ulici de Courcelles, zeptal jsem se jednoho silničáře na bulvár Beaujon. Chcete navštívit generála Changarniera, zeptal se mě. Podivil jsem se, jak to může vědět. Odpověděl jen: Přisahám bohu, na tom bulváru nikdo jinej nebydlí.*¹²

Kromě vzdělání v *lycée Condorcet* se mu dostalo i hudebního vzdělání, navštěvoval pařížskou *conservatoire de musique*.

Jeho rodinné zázemí bylo značně bonapartistické – otec Nicolas-Valentin Haussmann (1787-1876) byl protestant, komisař a správce v armádě Napoleona I.

V roce 1832 se Haussmann stává generálním sekretářem Prefektury v Poitiers, o rok později pod-prefektem v Yssingeaux a záhy v Nérac. Roku 1849 je již přímo *prefektem* Var, o rok později Auxerre a o další rok později se stává prefektem v Gironde.

Dne 22. června 1853 přichází nejspíš nejdůležitější jmenování v jeho politické kariéře, kdy je jmenován do úřadu *préfet de la Seine*.¹³ Toho dosahuje za významné podpory ministra vnitra Victora de Persignyho, který jej představuje císaři. Celých 17 let zůstává v úřadě, než ho na nátlak Parlamentu 5. ledna 1870 opouští. V závěrečné části života je ještě zvolen v roce 1877 na 4 roky jako poslanec za Korsiku. 11. ledna 1891 ovšem v Paříži, kterou za svých 17 let prefektury stihl natolik pozměnit, umírá.

O jeho odkazu se můžeme sami přesvědčit obyčejnou procházkou po pařížských ulicích, chceme-li ovšem najít přímo konkrétní odkaz, jméno, nabízí se *boulevard Haussmann* pojmenovaný na baronovu počest. Haussmann sám ve svých *Pamětech* vypráví, že mu Napoleon III. nabízel již dříve, že po něm pojmenuje část *boulevard Sébastopol*. Prefekt ale předstíral určitou skromnost a ve skutečnosti doufal, že by nakonec jeho jméno mohl nést

¹² *Correspondance du duc d'Aumale et de Cuvillier-Fleury*, str. 116, vlastní překlad, konzultováno: 26.2.2017, dostupné z: <https://archive.org/details/correspondancedu02aumauoft>.

¹³ *Préfet de la Seine*, později *préfet de Paris* kvůli reorganizaci departementů v roce 1968, nezaměňovat s *préfet de police*, úřadem vytvořeným Napoleonem Bonaparte; právě případ Paříže byl zvláštní v tom, že město jako celek nemělo starostu, ale prefekturní pravomoci si dělili mezi sebe *préfet de la Seine* a *préfet de police*. Poněkud překvapivě jsou kompetence ohledně správy dopravní sítě a veřejného zdraví na snažná naléhání Haussmanna převedeny z kompetencí policejního prefekta právě mezi ty zahrnuté v úřadu *préfet de la Seine*. (AUBERT, Jacques. *L'État et sa police en France (1789-1914)*, Paris: Droz, 1789, str. 97.)

bulvár, který by se ho více týkal osobně, který povede blízko místa, kde se narodil. To se mu ostatně s *boulevard Hausmann* později podařilo, i když byl dostavěn až po jeho smrti.¹⁴

¹⁴ HAUSSMANN, Georges-Eugène. *Mémoires. Édition intégrale. Précédée d'une introduction générale par Françoise Choay et d'une introduction technique par Bernard Landau et Vincent Sainte Marie Gauthier*, Paris: Éditions du Seuil, 2000.

3. Projekty přestavby Paříže

Ačkoliv se narodil v roce 1808 v Paříži, netráví Ludvík-Napoleon Bonaparte příliš času v tomto městě a již ve věku 6 let je poslán do exilu, jelikož francouzské nově přijaté zákony vyhošťují všechny Bonaparty. Cestuje po mnohých městech napříč celým světem a velmi brzy se začne zajímat o urbanismus. Právě jedno evropské město ho zaujme svým pojetím, svým konceptem, kvalitou hygienických podmínek pro obyvatelstvo a dalším. Město, které si zachová v mysli při pozdější přestavbě Paříže a poslouží mu jako jakýsi urbanistický model. Je to město Londýn se svými širokými ulicemi lemovanými chodníky, nejmodernějším systémem odpadních stok, malebnými náměstíčky a lesy okolo. Paříž té doby se naproti tomu totiž dusí v úzkých ulicích bez stromů, bez světla, parků a veřejných zahrad.¹⁵

3.1. Napoleonův projekt

Generální sekretář prefektury Charles Merruau napsal ve svých vzpomínkách: „*Osoby, které k němu [Louis-Napoleon] byli přijaty, ho často vidávali, jak nad plánem Paříže čmárá čáry rozmanitě orientované. [...] Prezident chtěl také propojit velkými komunikacemi budovy významných sídel orgánů veřejné správy, která nemohl samozřejmě jen tak přiblížit jejich přesunutím.*“¹⁶

Nezachovalo se nám, bohužel, mnohé z plánu, na kterém Napoleon III. pracoval, a kterému se říkalo „*vybarvený plán*“ („*le plan colorié*“). Shořel totiž při velkém požáru *l'Hôtel de Ville* v roce 1871. Od Merruaua víme, že byl projekt vypracován již prvních dnů vlády a že ho Napoleon poté sám signoval a předal s instrukcemi Haussmannovi na začátku jeho prefektury (1853).¹⁷ Tento vypracovaný plán se držel dvou hlavních zásad – zachovával „*plán celku*“ („*plan d'ensemble*“), ale zároveň se snažil chytře spojovat mezi sebou body již existujících ulic a cest, které bylo potřeba prodloužit. Hlavním úkolem bylo přitom spojit centrum města s odlehlými vlakovými nádražími, které získala na svém významu s nárůstem obyvatel, tedy cestujících. To je přitom jedna z myšlenek, které visí ve vzduchu již od roku

¹⁵ MONCAN, Patrice de. *Le Paris d'Haussmann*, Paris: Les éditions du Mécène, 2012, str. 27.

¹⁶ MERRUAU, Charles. *Souvenirs de l'Hôtel de Ville de Paris, 1848-1852*, Paris: Plon, 1875.

¹⁷ PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*, Paris: Parigramme, 2002, str. 33.

1839, kdy se Lanquetin¹⁸ dožadoval jejich začlenění do zprávy pro *Městský výbor (Commission municipale)* a pro *Generální radu departementu Seine (Conseil général de la Seine)*.¹⁹ Napoleonovy projekty jsou těmito myšlenkami silně ovlivněny a taktéž podle nich jedná.

Napoleon III. si klade za cíl s Haussmannovou pomocí vytvořit soudržnou síť komunikací, která sjednotí město, propojí její rozličné čtvrti jednu po druhé. Navíc jedná bez rozdílu v přístupu ke čtvrtím – není důležité, jestli jde o oblíbené části města nebo ne, chce je propojit bez známky diskriminace. Dlouhé bulváry jsou tak proráženy se stejnou vehementností směrem k severním, tradičně problematičtější, předměstím, jako k těm na opačné straně města. Nejdůležitějším nově vzniklým ulicím či bulvárům, které měly za úkol propojit důležité body, popřípadě prodloužením ulic již existujícím, se bude věnovat celá 3. kapitola.

3.2. Nový plán, nová Paříž

Poprvé v dějinách Paříže se pod vlivem Napoleona III. a barona Haussmanna hledělo na Paříž jako na celek, nikoliv jako dříve na pouhou sumu určitých čtvrtí a částí, bloků domů. Právě v tom spočívá největší přínos a originalita urbanismu Druhého císařství, které se již na rozdíl od předchozích státních zřízení nechová tak, že pouze zrenovuje některé bloky domů nebo vystaví zcela nové čtvrtě. Druhé císařství bere město jako celek, transformuje a přestavuje ho, snaží se ho sjednotit.²⁰ Důkazem je například pohled z ptačí perspektivy na křižovatku ulic *rue Eugène Sue* a *rue Simart* v *arrondissementu 18e* (Příloha č.3).

Francouzský historik Louis Girard zabývající se politikou přestavby Paříže za Napoleona III. ve své knize *La Nouvelle Histoire de Paris* píše: „*Tento urbanismus je charakteristický díky několika signifikantním výtvorům. Předně haussmannovská třída (avenue), široká a přímá, se srovnaným nakloněním, monument ve své perspektivě. Široké chodníky jsou osázeny stromy (do té doby měly takové ozdoby pouze bulváry a nábřeží); třídu lemují vznešené budovy, dlouhé fasády z kamenných kvádrů, s vraty, balkony a sochařskou výzdobou [...] Na obou stranách grandiózních průzorů mohou přetrvávat bývalé čtvrti, ale haussmannovská třída si uzme své místo v srdci nového celku, v němž tvoří tepnu. Velké náměstí-křižovatka, v průniku tříd je místem čisté souhry, kde vzniká obchodní centrum.*

¹⁸ Jacques Séraphin Lanquetin (1794-1869), francouzský politik, voják, považován za předchůdce haussmannovské přestavby

¹⁹ PINON, P. *Op.cit.*, str. 38-39.

²⁰ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 37.

Nádraží, vzkříšené centrální tržnice les Halles, to vše je generátorem nevidaného proudění a ruchu. A nakonec zelené plochy, nejen dva lesíky – Bouloňský a Vincennský – ale také les Buttes-Chaumont, parky Monceau a Montsouris, nezapomeňme na náměstíčka, to vše je důležité v životě jednotlivých čtvrtí.“²¹

Mezi roky 1852 a 1870 je v Paříži postaveno přes 200 kilometrů nových cest. K tomu je samozřejmě třeba přičíst veškerá osázení stromy okolo, stejně jako chodníky, městský mobiliář, strouhy a kanalizace. Realizace těchto více než 200 kilometrů cest můžeme rozdělit do tří hlavních časových úseků. Zároveň je můžeme do těchto tří období přesně zařadit, protože musely být všechny předem schváleny a jasně definovány císařem Napoleonem III. a poté Městskou radou (*Conseil Municipal*).²²

Jeden z prvních Haussmannových kroků je zavedení koncepce. Po prefektovi Bergerovi (1848-1853) zdědí úkol dostavět rozpracované dílčí projekty jako *Bouloňský lesík*, *boulevard de Strasbourg*, proražení ulice *Cardinal-Lemoine* atd. Při nástupu do úřadu tak okamžitě povolává Eugène Deschamps, hlavního architekta, který je dnes často opomíjen.

3.3. První etapa

3.3.1. Křižovatka jménem Paříž

Změnit strukturu *Staré Paříže (le Vieux Paris)* tak, že se vystaví náměstí *la place du Carrousel*, prodlouží se *rue de Rivoli*, otevře se *la place Saint-Germain-l'Auxerrois* - hned naproti *Louvru*, celkově se v jeho blízkosti přeorganizuje veřejný prostor (mezi *place de Grève*, dnes *de l'Hôtel de Ville* viz. Příloha č.4) a *place du Châtelet*. To vše jsou změny, které spadají do první etapy přestavby Paříže, ještě za prefektury Bergera, než byl ze svého úřadu odvolán. Haussmann tento plán přebírá a velmi citlivými zásahy ho pozměňuje do nutné podoby. Těmito prvními změnami vzniká cosi, čemu se říká „*křižovatka Paříže*“ („*la croisée de Paris*“) – tedy pevný základní prostor, o který se mohou později opřít i ostatní pařížské změny ve strukturách ulic a bulvárů. Roku 1851 tak napojením tohoto nového prostoru na *rue Saint-Antoine*, která byla prodloužena, vzniká velmi důležitá osa východ-západ od *Bastily* až po *la Concorde*. Co se týče osy sever-jih, před Druhým císařstvím byly hlavními tahy ulice *rue Saint-Denis* vedoucí

²¹ GIRARD, Louis. *La Deuxième République et le Second Empire (1848-1870)*, Nouvelle histoire de Paris, Paris, A.P.H.P./Hachette, 1981, vlastní překlad.

²² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 39.

z místa blízkého věže *Tour Saint-Jacques* kolem *les Halles* dále severním směrem; druhou významnou spojnici byla ulice *rue Saint-Martin*.²³ Dekrety z roku 1852 však rozhodují o proražení *boulevard de Strasbourg* právě prostředkem domovní zástavby mezi dvěma výše zmiňovanými ulicemi. Bulvár měří 775 m, je 30 m široký a vede až k *Východnímu nádraží la gare de l'Est*.

Boulevard de Strasbourg navazuje na další, velmi významnou tepnu, která byla vystavěná hned v prvním desetiletí Druhého císařství – *boulevard de Sébastopol*, pojmenován na počest vítězné bitvy u stejnojmenného města v Krymské válce. Původně nesl název *boulevard du Centre*. Měří 1 332 m a šíře je opět 30 m. Když se prodlouží osa bulváru dále přes most *pont au Change*, ostrov *île de la Cité* a most *pont Saint-Michel* přes řeku *Seine*, navazuje na něj na levém břehu dále na jih roku 1867 otevřený *boulevard Saint-Michel*. Tato severojižní osa tedy vede od *Východního nádraží* až do úrovně jižních *Lucemburských zahrad*.

Pokud se podíváme na mapu Paříže a zaměříme se pouze na *rue de Rivoli*, při jejím jakémisi zrcadlovém překlopení na druhým břeh řeky *Seiny* zjistíme, že zde s ní koresponduje další Haussmannem otevřený bulvár – *boulevard Saint-Germain*. Vede od mostu *pont de Sully* (tedy od úrovně *place de la Bastille*) až po *pont de la Concorde*, tedy na úroveň *náměstí Svornosti*, na protějším břehu ekvivalentní hranice *rue de Rivoli*. Tento promyšlený tah byl častým terčem výtek k baronu Haussmannovi, protože pro proražení tohoto bulváru bylo (opět) zapotřebí zbourání spousty budov, mezi nimi i několika městských paláců (francouzsky *hôtels*) z 18. století. Haussmannovy argumenty ale zase uvádí nutnost určité asanace zdraví škodlivého prostředí v blízkosti náměstí *la place Maubert*, které bylo známo, že ve své minulosti mělo problémy s neobyvatelností. Dokonce se na toto náměstí koncem 14. století přestávali sjíždět obchodníci z *les Halles*, které odtud vyhnal neúnosný zápach, morové nemoci obyvatel, exkrementy z latrín a bahno ze stok. Následující století přineslo této části Paříže ještě k tomu nálepku „*místo popravišť*“, které bylo typické tím, že se zde lámalo v kole, a že zde byla šibenice či hranice pro případné k smrti odsouzené Pařížany. Celou tuto minulost Haussmann srovnává kvůli novému bulváru se zemí.

Jelikož *boulevard Saint-Germain* do značné míry kopíruje *rue de Rivoli*, je i podobně dlouhý – 3 150 m, tedy jen o pár desítek metrů delší.

²³ Dodnes můžeme po této ulici dojít až k městské bráně *Porte Saint-Martin*, od které nese ulice dále jméno *rue du Faubourg Saint-Martin*.

3.3.2. Prodloužení ulice *rue de Rivoli*

První úsek této velmi důležité dopravní tepny orientované od východu na západ byl otevřen za Prvního císařství a vedl od (dnešního) náměstí *place de la Concorde* téměř až k ulici *rue des Pyramides*, na úroveň *Pavillon de Marsan*.²⁴ Dodnes lze vidět v ulici „svědky“ této první části – domy s typickými podloubími vytvořenými dle nákresů Charlese Pericera a Pierra Fontaine.

Prodloužení této ulice není žádnou novou myšlenkou – projekt na ulici *rue Impérial* existoval již v roce 1806 a spojoval *Louvre* s *Bastillou*. Na projekt navázal svým dalším s názvem „*grande-rue de l’Hôtel de Ville*“ architekt Meynadier v roce 1843 – bez úspěchu, projekt není schválen. Nabízely se také soukromé společnosti, které navrhovaly prodloužení a pojmenování ulice například „*rue Louis-Philippe*“.²⁵

Velkým kritikem projektu prodloužení ulice je již jmenovaný Lanquertin, který vidí problém především v blízkosti potenciální ulice k centrální tržnici *les Halles*, což znepríjemní život majetným residentům ulice *rue de Rivoli*.²⁶

Myšlenka na prodloužení ulice *rue de Rivoli* ovšem přetrvává i Revoluci roku 1848, po které jsou vydány dva dekrety z 24. března a 3. května, které opět spustí prodloužení až k ulici *rue Saint-Antoine*. „*Město má povolení k nabytí v plné výši všeho, co bude v dosahu proražení ulice a má povolení podílově prodat ty části, které zůstanou za stavební čarou (hranicí mezi vozovkou a domem), může je rozparcelovat, aby vznikly prosvětlené vzdušné domy.*“²⁷

Z finančního hlediska se počítalo s nezbytným rozpočtem 8 500 000 franků, což v sobě zahrnovalo jak vyvlastnění z důvodu vytvoření nové komunikace, tak dokončení *Louvr*. Zákon z roku 1848 povoluje Městu Paříž pokrýt tyto náklady půjčkou (tzv. „*obecní dluhopisy*“, „*obligations municipales*“). Celkové výdaje se nakonec vláda rozhodne rozdělit ze dvou třetin mezi Město Paříž a ze zbývající třetiny stát.²⁸

²⁴ Od Seiny vzdálenější křídlo Louvru.

²⁵ Tento návrh spadá, pochopitelně, do období Červencové monarchie, konkrétně do roku 1840.

²⁶ PINON, P. *Op.cit.*, str. 40.

²⁷ PINON, P. *Op.cit.*, str. 40., vlastní překlad.

²⁸ PINON, P. *Op.cit.*, str. 40.

O vyvlastnění domů mezi ulicemi *rue de la Bibliothèque* a *rue des Poulies* z důvodu veřejné prospěšnosti je rozhodnuto v dekretu z 23. prosince 1852, stejně jako je ustanovena šíře ulice na 22 m. Prosazeno je též pokračování systému arkád z první části ulice *Rivoli*.²⁹ Vystavěny jsou též *Grands Magasins du Louvre* a *hôtel du Louvre*. Z první jmenované stavby se stane velmi navštěvovaný obchodní dům. Nevratné poničení potká budovu během Druhé světové války, kdy na ni spadne setřelený bombardér Avro Lancaster. Od 70. let 20. století sídlí v budovách napodobujících původní styl Druhého císařství *Louvre des antiquaires*, specializované obchodní centrum. Kvůli veliké konkurenci v podobě jiných podobných obchodních center postupně význam tohoto v ulici *de Rivoli* upadá.³⁰

Hôtel du Louvre je luxusní palác nacházející se naproti *Palais du Louvre* mezi ulicemi *rue de Rivoli*, *de Rohan*, *Saint-Honoré* a náměstím *place du Palais-Royal*, přímo naproti *Louvre des Antiquaires*. Leží přesně v ose s *Operou*. Jedná se o typickou stavbu Druhého císařství, s exteriérem *à la Haussmann*, interiérem ve stylu Napoleona III. – impozantní schodiště, sloupy ze zeleného mramoru apod. Vystavěn byl přímo na císařský popud, jelikož se blížila Světová výstava, na kterou chtěl mít stavbu již Napoleon III. bezpodmínečně hotovou. Na nejprestižnějším místě Paříže, jaké si snad lze jen představit, tak musel v šibeničním termínu dvou let do května 1855 vyrůst reprezentativní hotel, který by dokázal ubytovat vzácné hosty. Ve své době se jednalo o jednu z největších pařížských budov mimo sféru státních či císařských úřadů sídlících v palácích.³¹

Závěrem je vhodné zmínit, že kvůli proražení ulice *de Rivoli*, *rue des Halles* a rozšíření náměstí *place de l'Hôtel de Ville* zčásti či zcela zmizelo velké množství ulic a uliček, často dosti úzkých a temných.

²⁹ PINON, P. *Op.cit.*, str. 40.

³⁰ Největším obchodním centrem s podobným sortimentem se stávají dodnes slavné *Bleší trhy Marché aux puces de Saint-Ouen*, které byt' *extra-muros* na severním předměstí, získávají větší oblibu a návštěvnost zákazníků.

³¹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 54.

3.4. Druhá etapa

3.4.1. Mezi lety 1859-1867

Tato druhá fáze pařížských *haussmannovských* přestaveb logicky navazuje na fázi první. Tím, že hlavní páteřní síť velkých bulvárů je již vystavěna, soustřeďuje se baron Haussmann v těchto osmi letech na restrukturalizaci *Staré Paříže* právě mezi těmito velkými bulváry.

Mezi hlavní přestavby podle Moncana ³² patří:

Pravý břeh:

- *la place du Château-d'Eau* (demolice bulváru *du Crime*, otevření dnešní podoby náměstí *place de la République*), proražení 3 cest: *le boulevard du Prince-Eugène* (dnes *bd. Voltaire*), *boulevard de Magenta* a ulice *rue Turbigo*
- prodloužení *boulevard Magenta* (dekret z 12. března 1859) až k *Severnímu nádraží gare du Nord*
- náměstí *la place de l'Europe*
- *boulevard Malesherbes* slavnostně otevřen roku 1861, spojuje náměstí *la place de la Madeleine* na úrovni nové čtvrti *Monceau*, přičemž je odstraněna jedna z nejspínavějších pařížských částí, čtvrť *la Petite-Pologne*
- úprava parku *Monceau*
- prodloužení ulice *rue de Londres* a *de Constantinople* (pod názvem *avenue de Villiers*) až k bráně *porte Champerret*
- *boulevard Voltaire*, jeden z nejdelších pařížských bulvárů, který tvoří jakousi páteř v přeorganizovaných východních čtvrtích. Ústí do náměstí *place de la Nation* a spojuje ho tak s náměstím *place de la République*
- zarovnaní pahorku *Chaillot*; od nového mostu *pont de l'Alma* vede nově proražená ulice *avenue de l'Alma* (dnes *George V*) směrem k *Champs-Élysées*, ve směru řeky je to potom proražení *avenue de l'Empereur (du Président-Wilson)*, která propojuje trojici náměstí *place de l'Alma, d'Iéna* a *du Trocadéro*

³² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 54-57.

Levý břeh:

- hora *Sainte-Geneviève* – přístupy k ní jsou zcela upraveny s proražením *avenue des Gobelins* a s částečným rozšířením *rue Mouffetard*.
- *île de la Cité* – jen málo původních ulic přetrvá na tomto obrovském staveništi, v které se ostrov *de la Cité* proměnilo (Příloha č.5). Mezi hlavní důvody přeměny patřily hygiena a bezpečnost, neboť se zde shromažďovalo velké množství zločinců (v tzv. *tapis-francs*, spisovatel Eugène Sue je popisuje jako ty nejzapadlejší hospody a bary nejnižší kategorie). Na příkaz císaře Napoleona III. je vystavěn palác pro *Tribunal de commerce de Paris* od architekta Antoine-Nicolase Baillyho. Palác má poněkud výstřední kopuli, což byla přímo vůle barona Haussmanna, který si přál, aby na konci každého pařížského bulváru stála snadno rozpoznatelná významná budova. Nutno poznamenat, že v tomto případě se tento záměr vsutku povedl, neboť kopule paláce *Tribunal de commerce de Paris* je vidět stovky metrů daleko přes přímo k němu vedoucí *boulevard de Sébastopol*, což dobře přibližuje obraz Alfreda Decaena a Jacquesa Guiauda, kde můžeme v pozadí kopuli spatřit (Příloha č.6). Vystavěna je také hned sousedící prefektura *Préfecture de Police, boulevard du Palais* v jedné třetině ostrova, která je horizontálně propojena se středovou *rue de la Cité* novou ulicí *rue de Lutèce*. S přestavbou na *la Cité* vedoucích mostů jsou spojeny i úpravy přilehlých nábřeží. Restaurován je i ikonický chrám *Notre-Dame*, včetně prostranství (*parvis*) před ním. To mělo za následek demolici hrázdných domů z 15. století a kostela *Sainte-Geneviève-des-Ardent*³³. Upraven je též *Justiční palác Palais du Justice* a náměstí *place Dauphine, la Sainte-Chapelle* a *la Conciergerie*.

3.4.2. Připojení okrajových obcí

Do období této druhé fáze spadá důležitý administrativní krok Napoleona III., který rozhoduje o připojení okrajových obcí k centrální Paříži. V roce 1856 dává císař vzniknout komisi, která má za úkol prozkoumat problematiku připojení těchto obcí. Navzdory nesouhlasu některých z nich vyhláší na začátku roku 1859 ministr vnitra Delangle veřejnou anketu. Zákon je 26. května je projednán, 16. června je podepsán a vyhlášen je 3. listopadu s účinností

³³ Dodnes lze na prostranství před chrámem *Notre-Dame* spatřit světlou dlažbu, která poukazuje na základy kostela. Podobného naznačení původních kontur ulic je využito i v případě pevnosti a vězení *Bastille*, které je též vyznačeno pomocí dlažby na stejnojmenném náměstí.

od 1. ledna 1860.³⁴ Haussmann je přívržencem tohoto připojení. Sám popisuje tyto oblasti jako „kompaktní opasek náhodně postavených předměstí, překrytých spletitou sítí úzkých a pokřivených veřejných cest, uliček a průchodů, kde se shromažďují s nesmírnou rychlostí kočující lidé bez skutečného spojení s půdou a bez účinné ostrahy [...] Tohle náhodné seskupení se nemůže nazývat Paříž, ale náleží mu jméno Bábel.“³⁵

Tímto připojením se rozloha Paříže zdvojnásobuje, celková populace tak roste o 350 000 obyvatel a čítá tak celkem 1 600 000 obyvatel.³⁶

Ke změně také dochází v organizaci rozdělení města na *arrondissementy*. Nové území je rozděleno mezi 11 nových *arrondissementů*, každý odpovídající víceméně jednotlivě připojeným obcím (Vaugirard pro 15e, Auteuil a Passy pro 16e, Belleville a Charonne pro 20e).

Dvacítka nově vytvořených *arrondissementů* je nově uspořádána ve spirálovitém tvaru. Toto administrativní dělení platí dodnes.

3.5. Třetí etapa

3.5.1. Ke sklonku Druhého císařství

Tato poslední fáze *haussmannovských* přeměn tváře hlavního města bude zároveň poslední fází jeho kariéry, která od nynějška začne upadat a povede k mnohým zpochybněním o legitimitě a následcích celého baronova životního projektu. Třetí etapa přestavby je představena roku 1867 a schválena o dva roky později. A právě Pařížané, kteří obecně nikdy nebyli velkými přívrženci císařství, začnou pocítovat následky mnohaletých prací v ulicích, které denně vídají a které jim natolik ovlivňují „*la vie quotidienne*“, tedy jakousi „*pohodu všedního dne*“. Také politické dění v císařství přestává být nakloněno drahým přestavbám, znovu se probouzí opozice, císař je unavený a nemocný, navíc umírá Napoleonův nevlastní bratr, ministr vnitra a blízký politický stratég vévoda Charles de Morny.

Projekty z této poslední fáze budou dovedeny do zdárného konce až po Pařížské Komuně, ve Třetí republice. Není bez zajímavosti, že velmi často budou tyto projekty dokončeny právě těmi lidmi, kteří se na sklonku císařství tak zarputile stavěli proti jejich

³⁴ PINON, P. *Op.cit.*, str. 71.

³⁵ PINON, P. *Op.cit.*, str. 71., vlastní překlad.

³⁶ PINON, P. *Op.cit.*, str. 71.

realizacím. Nabízí se vysvětlení, že než o důvody urbanistické a finanční, které uváděli, jim šlo spíše o to skrýt své vlastní osobní motivace po moci, která se přirozeně nabízí.³⁷

Mezi Moncanem³⁸ do 3. etapy zařazené projekty patří:

Pravý břeh:

- přebudování *jardins des Champs-Élysées*
- dobudování náměstí *place du Trône* (dnes *de la Nation*) s otevřením *avenue Philippe-Auguste, Taillebourg* a *de Bouvines*
- prodloužení ulice *rue Caulaincourt* a první práce na budoucím mostu *pont Caulaincourt*, který překračuje hřbitov *le cimetière de Montmartre*. Pro vybudování tohoto mostu bylo potřeba přemístit některé hroby, aby na jejich místě mohly stát mostní pilíře. Město nabízelo na své náklady přemístění hrobů na jiná místa, přesto se objevila petice odeslaná *Senátu* potomky admirála Charlese Baudina, kteří nejen že odmítali veškeré náhrady za přemístění hrobu, navíc požadovali zrušení dekretu, který povoloval tento projekt, pro jeho hrubé porušení ústavního práva na vlastnictví.
- prodloužení *boulevard Haussmann* z náměstí *place Saint-Augustin* až k ulici *rue Taitbout*, která spojuje nyní novou čtvrť *Opéra* se čtvrtí *l'Étoile*.
- vytvoření náměstí *place du Trocadéro*, odkud vychází *avenue du Président-Wilson* a *Henri-Martin*.
- vytvoření náměstí *place Victor Hugo* a proražení *avenue Malakoff, Bugeaud* a ulice *rue Boissière* a *Copernic*
- dostavba kruhového náměstí *rond-point des Champs-Élysées*

Levý břeh:

- proražení *boulevard Saint-Germain* od mostu *pont de la Concorde* až k ulici *rue du Bac*, proražení *rue des Saints-Pères* a *rue de Rennes*
- prodloužení ulice *rue de la Glacière* a uspořádání náměstí *place Monge*

³⁷ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 63.

³⁸ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 63.

3.5.2. Po Druhém císařství

Třetí republika pokračuje v některých započatých pracích z Druhého císařství, zejména prostřednictvím osoby jménem Jean-Charles Alphand. Tento inženýr je považován ze otce zelených ploch v Paříži. Stojí například za projekty k *Vincenneskému* či *Bouloňskému lesíku*. Po pádu Haussmanna se stává ředitelem pařížských stavebních prací. Řídí taktéž oblast vodohospodářství, má na starosti pařížské opevnění, je jedním z čelních autorů nařízení o urbanizaci v Paříži z roku 1884 a v neposlední řadě spadá mezi jeho kompetence příprava Světové výstavy v roce 1889. Jedná se o světovou výstavu, která dala Paříži její pozdější největší symbol – *Eiffelovu věž*, ale taktéž celou okolní zástavbu s *Palais du Trocadéro*.

3.6. Propojení nádraží s centrem

Jakýmsi „*nadplánem*“ nad všemi ostatními bylo propojení nádraží s centrem. V pozadí mnoha proražení a rozšíření ulic můžeme spatřit jasnou motivaci napojit nádraží na důmyslný systém bulvárů a ulic. S trochou nadsázky by se dalo parafrázovat slavné francouzské „*za vším hledej ženu – cherchez la femme*“ na příznačnější „*za vším hledej nádraží – cherchez la gare!*“.

V Paříži je tolik nádraží, kolik je železničních společností.³⁹ Co hůře, kvůli nedostatku pozemků, které by se hodily pro nádraží, jsou rozmístěna mimo centrum města. Důležitost propojení těchto bodů na mapě města si Napoleon III. velmi dobře uvědomuje. Příkladá nádražím totiž úlohu jakýchsi bran do města, kterými mohou přijíždějící vstoupit. Uvědomuje si ale že přestupy z jednoho nádraží na druhé, by měly být co nejpohodlnější a nejrychlejší – ostatně jedná se často o přestupy z regionu do regionu, z departementu do departementu.⁴⁰

Paříž dodnes slouží jako důležitý železniční uzel, ovšem bez jediného hlavního nádraží, jak to často známe z jiných velkých evropských měst, ale s důmyslným systémem rozdělení nádraží dle směrů (a velkých francouzských měst), do kterých se z nich vyjíždějící vlaky vydávají.

³⁹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 33.

⁴⁰ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 33.

Konkrétním případem je nově realizovaná ulice *rue de Rennes*, která vede od nádraží *gare Montparnasse* až k bulváru *Saint-Germain*.⁴¹ Dekret z 9. března 1853 ulici přisuzuje šíři pouhých 20 metrů, nakonec je ale na k výnosu připojeném plánu počítáno s nastavením na 22 metrů šíře. Proražení probíhá ve více časových úsecích až *po place de Rennes*⁴², což je v podstatě vyústění této ulice na bulváru *Montparnasse*, v místě před stejnojmenným nádražím. Ulice je přímočará, vede od severu k jihu a měří více než 1 kilometr.

Dále je to ulice *rue Auber*, která napojila nádraží *gare Saint-Lazare* na *Operu* a tím i na linii vedoucí až k *Louvru*.

Dalším proraženým bulvárem byl *boulevard de Magenta*, pojmenovaný podle bitvy u tohoto italského městečka z roku 1859, kde Napoleon III. s pomocí generála Mac-Mahona porazil rakouskou armádu. Toto proražení napomohlo spojení *Severního nádraží Gare du Nord* s centrem. Bulvár sleduje trasu původní *Severní ulice*. Jedná se o jednu z nejtypičtějších výkladních skříní, co se týká haussmannovské architektury, s jeho typickými domy jasně definovanými v otázce fasády i obyvatel jednotlivých podlaží, viz kapitola „4.11. *Haussmannovský dům*“. Obrovské zatížení bulváru, podpořené nejen přirozeným zatížením od nádraží, ale také rychle vznikajícími továrnami v okolí, vyhánělo zámožnější obyvatelstvo do více „*chic*“ bulvárů.

Byť radnice v roce 2006 rozhodla o výsadbě 300 nových habrů a celkově o omezení dopravy ve snaze vytvořit „*civilnější prostředí*“, nepodařilo se tak úplně navrátit bulváru jeho podobu a nádech z druhé poloviny 19. století, jakkoliv se jedná o hodnocení čistě subjektivní.

Zvláštní úpravou si prošel *boulevard Diderot*, původně ulice *rue Mazas* *spojující place du Colonel-Mazas* na nábřeží *Seine* s náměstím *place du Trône*, dnes velké *náměstí place de la Nation*. Nově ustanovená šířka ulice 31,8 m je udržena po celé její délce a je tak vytvořena hlavní osa *12e arrondissementu* a to do konce roku 1853, za dohledu barona Haussmanna.⁴³ Na tomto bulváru se nachází věznice *Mazas* od architekta Émila Gilberta. Především se zde ovšem

⁴¹ Dnes stojí v cestě přímé linii od nádraží až k napojení na bulvár *Saint-Germain* (pro mnohé) nechvalně známý mrakodrap *Tour Montparnasse* z roku 1973, stojící přímo před nádražní budovou a tyčící se do výšky 210 m, a který vedl k brzkému zákazu dalších výškových staveb v centru.

⁴² Dnes *place du 18-Juin-1940*

⁴³ ALPHAND, Adolphe, DEVILLE, Adrien, HOCHEREAU, Émile. *Ville de Paris : Recueil des lettres patentes, ordonnances royales, décrets et arrêtés préfectoraux concernant les voies publiques*, Paris: Imprimerie nouvelle (association ouvrière), 1886, str. 251.

nachází nádraží *gare de Lyon*, hlavní důvod rozšíření ulice v plnohodnotný bulvár, který lépe vyhovoval dopravní situaci.

Posledním příkladem je výstavba *boulevard Saint-Marcel* naproti nádraží *gare d'Austerlitz*. Dekret o veřejné prospěšnosti výstavby bulváru je datován k 17. říjnu 1857. Cílem je prodloužit bulvár *Montparnasse* až k bulváru *de l'Hôpital*⁴⁴. Tím došlo vlastně k napojení nádraží *d'Austerlitz* na jakýsi okruh, na kterém leží i nádraží *de Montparnasse*. Na druhou stranu to není daleko přes bulvár *de l'Hôpital* k mostu *pont d'Austerlitz*, u kterého začíná boulevard *Diderot* s *gare de Lyon*. Pečlivě promyšlený systém bulvárů a na nich ležících vlakových nádraží je přiveden k životu, což nejlépe ilustruje mapa nejdůležitějších provedených proražení a úprav, včetně vyznačených vlakových nádraží (Příloha č.7).

3.7. Finanční stránka přestavby Paříže

Neustálé otázky o financování projektů na přestavu Paříže se objevovaly již od prvních náčrtů Napoleona III. a barona Haussmanna. Vrcholem veřejného tázání se po finančních zdrojích byla série pamfletů pozdějšího pařížského starosty Julese Ferryho pod názvem „*Les Comptes fantastique d'Haussmann*“. Těmito články uveřejněnými v novinách přímo reagoval na Haussmannem vydané Paměti.

Hlavní zásadou financování byly tzv. „*dépenses productives*“, tedy výdaje, které se ukáží jako návratné. Způsoby, jak získat dostatečné finanční prostředky, se ale v průběhu času hodně měnily. Nejjednodušší se zdály být půjčky. To je případ financování především před Haussmannem, ještě za prefektury Rambuteaua – v roce 1849 je to půjčka ve výši 25 milionů franků, roku 1851 je to 50 milionů franků a 75 milionů franku v roce 1855. Tuto poslední půjčku město Paříž vrátilo až v roce 1897 a vyšla ho nakonec na 145 milionů franků.⁴⁵

Představitelé města však pokračují v půjčkách i nadále – 140 milionů v roce 1860, 250 milionů v roce 1865. Jelikož byl systém příjmů a výdajů velmi nepravdělný a nepřehledný, přichází baron Haussmann s institucí *Pařížské pokladny* určené právě na stavební práce. Kvůli nedostatku financí z půjček však přichází Haussmann s dalším narychlo sestaveným systémem koncesí. Jedná se o to, že oferent (*soumissionnaire*) platí náklady na vyvlastnění, samotné

⁴⁴ ALPHAND, Adolphe, DEVILLE, Adrien, HOCHEREAU, Émile. *Op.cit.*, str. 302.

⁴⁵ PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 61.

stavební práce, a navíc na výstavbu rezidentních domů. Na subvence, které město vyplácí, si půjčuje od *Crédit Foncier*. Často dochází k výplatám až po více letech, jako například u *boulevard Haussmann*, kde město vyplácí svůj závazek až po pěti letech, a to pouze část ve výši 7,3 milionů. Od roku 1862 vyplácí město subvence: 22,7 milionů pro stavební společnosti *Ardoin, Ricardo et Cie* za ulici *rue La Fayette*, smlouva z 18. února 1862; 29,3 milionů pro *Petit et Cie* za *boulevard Haussmann* až po ulici *rue Auber*, smlouva z 13. března 1863.⁴⁶

Existují tedy dva typy koncesionářů. Ti, kteří se do těchto finančních operací pustí pouze v jednom případě a ti, kteří usilují o zakázky opakovaně. Poslední výše jmenovaná *Petit et Cie* tak například podepsala další smlouvu v roce 1865 k *boulevard Haussmann* ve výši 26,3 milionů a o dva roky později další ve výši 12 milionů. Celkový součet subvencí vyplacených městem společnosti *Petit et Cie* stoupne na více než 267 milionů.⁴⁷

Baron Haussmann za 17 let patronace nad projekty přestavby Paříže překročil s 2,5 miliardami více jak dvojnásobně svěřený rozpočet 1,1 miliard. Právě toho si všímá a na světlo světa přináší kritické pamflety Julesa Ferryho. Haussmann v *Pamětech* brání své kroky v otázce financování, konkrétně spornou půjčku 300 milionů franků potřebných ve třetí fázi. Dluh města Paříž tak vzrostl na více než 2 miliardy.⁴⁸

3.8. Architektura, styl a život za Druhého císařství

Jak sám Haussmann přiznává ve svých *Pamětech*, nebere architektury své doby příliš vážně a sám sebe charakterizuje jako „*umělce-bořitele domů*“. Přesto najdeme dva architektury, kteří v sobě shromažďují vše typické pro „*style Napoléon III*“ – Charles Garnier, autor budovy *Opery*, a Baltard, jehož stěžejním dílem je centrální tržnice *les Halles*. Zatímco první jmenovaný je dodnes znám a v ulicích Paříže přítomen, jelikož nese přímo budova *Opery* jeho jméno – *Palais Garnier*, centrální Baltardova tržnice zmizela v divokém období Páté republiky.⁴⁹

⁴⁶ PINON, P. *Op.cit.*, str. 63.

⁴⁷ PINON, P. *Op.cit.*, str. 63.

⁴⁸ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 69.

⁴⁹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 141.

Celé 19. století obecně upřednostňuje inženýry a sektor průmyslu jako takový, než architektky a umělce, kteří jsou často terčem kritiky. Zjednodušeně řečeno: pragmatismus vítězí nad esteticismem.

Druhé císařství je tak obdobím, které přináší předpisy jasně daná architektonická pravidla, například o výšce budov. Mezi lety 1860 a 1861 musela městská komise rozhodnout o sporech v 4 571 případech. Ve skoro 600 případech přitom rozhodla k údivu vlastníků o jejich vině.⁵⁰

V případě sporů nastoupil komisař z *prefektury de la Seine*, který povolal experta, jehož úkolem bylo vypracovat zprávu. Ta byla předána vlastníkovi problematické (ať už z jakéhokoliv důvodu) budovy. Právem vlastníka budovy bylo v případě nesouhlasu se zprávou povolat „svého“ experta. V případě neshody těchto dvou expertů byl povolán *prefekturou* třetí, který ve sporu rozhodl. Pokud bylo rozhodnuto o nebezpečí budovy, musel vlastník svůj majetek opravit či upravit tak, aby riziko pominulo nebo budovu zbourat do určené lhůty. Pokud se jednalo o bezprostřední nebezpečí, mohlo dojít k urgentní demolici.⁵¹

Další novinkou, která zavazovala vlastníky budov, je dekret-zákon z 26. března 1852, který říká, že musí čistit a celkově dbát o omítky svých budov. „*Fasády budov budou v neustálém stavu čistoty. Budou oškrábány, nově vymalovány a pačokovány, přinejmenším jednou za deset let na výslovný příkaz vlastníků od zástupce městského úřadu.*“⁵² Článek 5 navíc dodává, že „*Neuposlechnutí bude podléhat pokutě až do výše sta franků. [...] Lhůta deseti let je pouze lhůtou maximální, správa ji může snížit, pokud to uváží za nutné, z důvodu stavu ostatních fasád ve čtvrti.*“⁵³

3.9. Parkování

Jakkoliv se nám zdá problematika parkování spíše otázkou 20. a 21. století, i baron Haussmann věnoval této oblasti ve veřejném prostoru značnou pozornost. Záměrem bylo vytvořit 158 stání pro možnosti parkování drožek, což se mu ale kvůli až anarchistickému

⁵⁰ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 142.

⁵¹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 141.

⁵² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 144., vlastní překlad.

⁵³ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 144., vlastní překlad.

rozkvětu poskytování parkování od soukromých společností nepodařilo. Navíc tato problematika spadala *pod prefekturu policie*.⁵⁴

Louis-Désiré Véron, ředitel pařížské *Opery*, novinář a francouzský politik vzpomíná na rozhovor, který vedl s baronem Haussmannem: „*Řekl jsem jednoho dne panu prefektovi, že jeho nejširší ulice se mi zdají dnes velmi úzké. Na to mi pan prefekt odpověděl, že se mi zdají příliš úzké, protože je zúžili tím, že nechali u všech vstupních dveří ke všem obchodům parkovat vozidla.*“⁵⁵ Samotný Véron odhaduje množství po Paříži se pohybujících vozů na přibližně 35 000 v roce 1860, z toho 530 omnibusů, 5 600 vozů k pronajmutí a fiakrů (drožek) a více jak 25 000 vlastních vozů.

3.10. Hromadná doprava

V roce 1855 je císařským dekretem nařízeno sloučení jedenácti společností s omnibusy do jedné – *Compagnie générale des omnibus*.⁵⁶ Dochází k mnohým úpravám a změnám, i technického ražení, takže od té doby mohlo jedním omnibusem jet až 26 cestujících: 14 vevnitř, 12 na střeše. Hned první rok bylo přepraveno na 36 milionů pasažérů.⁵⁷

Tato novinka v pařížských ulicích měla obrovský vliv na celou společnost. Velmi usnadňovala, a mnohým obyvatelům vůbec poprvé umožňovala, dostávat se ven ze své čtvrti do některé jiné. Novými možnostmi bylo hledat jako dělník práci i jinde, mimo svou čtvrť, což je nový fenomén, který značně rozhýbal pracovním trhem.

3.11. Haussmannovský dům

Když se dnes použije termín „*haussmannovský dům*“ („*l'immeuble Haussmannien*“), jedná se v podstatě o terminus technicus, tedy pojmenování s přesným a jednoznačným významem. Ne každý pařížský dům je automaticky *haussmannovským domem*, ne každý *haussmannovský dům* je stoprocentní kopií těch ostatních. Spoustu společných znaků u nich ovšem najdeme, a právě díky nim vznikl jak tento termín, tak natolik typická tvář domů

⁵⁴ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 148.

⁵⁵ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 148., vlastní překlad.

⁵⁶ Omnibus = latinsky „pro všechny“; v roce 1856 měla pařížská omnibusová síť 25 linek označených písmeny abecedy

⁵⁷ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 148.

pařížských bulvárů, které dávají kolemjdoucím pocit unifikace, jednotnosti, pravidelnosti (Příloha č.8).

Předrevoluční pařížským dům je domem nízkým, dvou až třípodlažním, s velkým dvorem či zahradou. V centru města mohly dosahovat 5 až 6 pater.

Pár let před Revolucí se městem šíří jakási horečka spekulantů, z čehož těží především aristokraté a bohatí měšťané. Vrhají se do budování nových čtvrtí, typickým příkladem je okolí *Champs-Élysées*, kde začínají vyrůstat nové velkolepé paláce a *hôtels*. Paříž tímto doslova stavebním *boomem* získává novou tvář velkého a vznešeného města. Netrvá dlouho a z důvodů hygieny a bezpečnosti se objevují první nařízení – minimální délka ulic musí být alespoň 10 m, výška budov může být maximálně 22,41 m.⁵⁸ Všechna tato nařízení jsou stále platná, když přichází do svého úřadu baron Haussmann.

Tím, jak se za Restaurace a Červencové monarchie dostává Paříž více do rukou buržoazie, která její podobu může čím dál tím více ovlivňovat (a také tak činí), mění se také základní funkce domu. Ten přestává být pouze prostředkem k obydlí, který poskytuje „*střechu nad hlavou*“. Nově se na dům nahlíží i jako na něco, co může buržoazii přinášet výnos, pravidelný příjem. Budova se vlastně stává kapitalistickým produktem, s kterým lze podnikat.

V druhé polovině 19. století jsou podoby ulic jasně definovány samotným Haussmannem. Nežřídky kdy se stává, že samotná jeho prefektura staví na rozích ulic domy, které slouží jako jakési šablony, podle kterých mají stavět soukromé stavební společnosti zbytek ulice, navazovat na sebe dům po domu (Příloha č.9). Nařízení jasně vymezuje ornamenty a zdobení, které musí fasáda obsahovat a v jaké podobě; 1,2 metrů široká okna, 1,2 m mezi jednotlivými okny – takový je udávaný rytmus.⁵⁹

Samotný dům ve stylu (a nařízení) Haussmanna (Příloha č.10) se skládá z přízemí (*rez-de-chaussée*), kde může i nemusí být obchod. Dále je to mezipatro (*entresol*), hlavní středová část a na vrcholu jakási atika, která postupně ustupuje do pozadí. Budova měla zpravidla jeden, dva až tři nosníky (u velkých salonů). Tzv. *krásné podlaží* (*bel étage*), které odpovídá druhé úrovni – tedy nad přízemím a mezipatrem – má bohatě zdobený balkon, který se kvůli udávanému rytmu celé ulice v podstatě táhl přes celou fasádu domu. Bylo možné mít ale balkon

⁵⁸ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 182.

⁵⁹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 182.

i v dalších podlažích a to i pouze přes část šíře budovy.⁶⁰ Otázka balkonů se obecně v průběhu 19. století měnila, kdy na začátku Druhého císařství některé nové budovy balkon ani neměly, postupem času se jejich podoba vyvíjela do čím dál bohatší a zdobenější verze. Právě balkony znalci prozradí, kde v hierarchii domů se určitý dům nachází. Tento „*language de balcons*“ je totiž většinou více vypovídající o zámožnosti majitele než například ornamenty na fasádě (Příloha č.11)

Co se týče samotných bytů, ty bývají rozděleny do tří částí. První dvě jsou věnovány rodině vlastníka, třetí, *antichambre*, je věnována služebnictvu. I první dvě části se liší. První je věnována skutečně rodině, takže nabízí určité soukromí i pro případné povinnosti. Druhá část slouží rodině ve smyslu rodina a její vnější vztahy, nabízí prostor k setkávání s návštěvami. Tato část je proto více okázalá, luxusnější, vybízí k reprezentaci rodiny navenek.

Třetí část v sobě skrývá kuchyni, pokoje v podkroví pro sluhy. I ve třetí části ale najdeme jakési další vnitřní dělení ve dvojí – například u schodišť, kdy jedno slouží vlastníkovu bytu (*escalier noble*) a druhé je čistě provozní (*escalier de service*).⁶¹ Novinkou je, že služebnictvo začíná opouštět přímo majitelův byt a uchyluje se do podkroví.

Typická šablona bytů ve tvaru písmene „L“, které se točí kolem vnitřního dvoru, již ve Druhém císařství zevšedněl a objevují se tak nová uspořádání (Příloha č.12). I to je charakteristické pro každé období a lze tedy podle uspořádání místností určit, z jaké doby přibližně byt pochází.

⁶⁰ PINON, P. *Op.cit.*, str. 132.

⁶¹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 185.

4. Veřejný prostor

Osmá kapitola knihy *Le Paris d’Haussmann* uvádí fakt, že se nejedná pouze o nově proražené ulice či bulváry, které by měnily celou fyziognomii města, nýbrž jsou to i mnohé památky a budovy, které za služeb Haussmanna přispívaly ke změně.⁶²

19. století je stoletím nového vybavení, nových zařízení, těch městských především. Je to dáno enormním nárustem obyvatel, kteří vyžadují právě nová zařízení a usnadnění ve svých životech. Rozvoj města ale není ovlivněn pouze diktátem demografie, nýbrž i novým politickým uspořádáním. Starý režim padl a s tím se pojí přechod mnoha oblastí a institucí ze sektoru církevního (tudíž soukromého) do sektoru veřejného – ať už se bavíme o vzdělávání, lékařské péči a nebo sociální pomoci.⁶³

Již za Restaurace a Červencové monarchie se realizovaly určité programy, které byly potřeba, ať už kvůli společenské či politické poptávce – jako například výstavba dvojice protilehlých věznic *Petite* (otevřeno 11. září 1830) a *Grande Roquette* (otevřeno 24. prosince 1836), obě podle návrhu architekta Louise-Hippolyta Lebasea, nebo věznice *Mazas*, což byl vězeňský areál na ploše zhruba 130 ha a byl otevřen roku 1850.⁶⁴

V této kapitole se budeme nadále systematicky věnovat nejvýznamnějším budovám či prostranstvím sloužícím veřejnosti – radnicím, trhům (především centrálním *Les Halles* jakožto jednomu z vůbec nejsignifikantnějších symbolů pařížské přestavby v 19. století), kulturnímu centru, kterým byla *Opera*, a nakonec stavebním změnám na paláci *Louvre*.

4.1. Radnice

Za Druhého císařství s novým uspořádáním města, ke kterému byly připojeny jako nové *arrondissementy* (okrsky) bývalé obce na periferii Paříže, přichází poměrně zajímavé úskalí – je potřeba, aby od nynějška nabízely svým obyvatelům vlastní trh, kostel, ale taktéž svou vlastní novou radnici. Zatímco *arrondissementy* v centru města již své radnice měly vystavěny z dob Červencové monarchie (*arrond.* 2e, 5e, 6e a 10e), navíc také Batignolles a Montmartre (stávají se radnicemi 17e a 18e), ty ze západního předměstí využívají městských soukromých paláců

⁶² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 89.

⁶³ PINON, P. *Op.cit.*, str. 129.

⁶⁴ Právě v této věznici byl internován jako spousta dalších politických vězňů i básník Arthur Rimbaud či Victor Hugo

z 18. století, které přemění v radnice (případ 7e, 8e a 9e). V ostatních *arrondissementech* (12e, 15e, 16e a 19e) nezačala výstavba dříve než za Třetí republiky. Vyloženě *haussmannovských* radnic je tedy pouze šest – s následujícími architekty a roky výstavby: 1e – Jacques Ignace Hittorff, 1857-1860; 3e - Victor Calliat, 1864-1867; 4e – Antoine-Nicolas Bailly, 1862-1867; 11e Étienne-François Gancel, 1862-1865; 13e Paul-Émile Bonnet, 1867-1877 a 20e – Claude Salleron, 1867-1877.⁶⁵

Radnice obecně zaujímaly jakési privilegované postavení a tomu odpovídalo i jejich umístění v zástavbě. Stály tedy na rozích nově probouraných ulic, na náměstích, před náměstíčky s parky apod.

Jedna z nejzajímavějších radnic je ta přímo v prvním *arrondissementu*, přes ulici od *Louvru*. Sám Haussmann rozvířil debaty už svým programovým vyjádřením: „*Šlo o to udělat protějšek, doplněk ke kostelu Saint-Germain-l’Auxerrois na novém náměstí du Louvre, který byl nešťastně umístěn nakřivo, a tak bylo potřeba zachránit tuto nepravidelnost tím, že se napodobí jako záměr. Požádal jsem architekta, aby vyvážil celek starého kostela celkem majícím stejnou váhu. Chtěl to ještě vylepšit a pokusil se tak napodobit siluetu kostela ve zvýšení radnice. Udělal jsem chybu, přiznávám, když jsem ho nezarazil včas. Výsledek je takový, jaký vidíme: napodobenina gotického bastarda kostela v moderním stylu.*“⁶⁶ Práce na radnici byla svěřena Hittorffovi v roce 1855. Ten vytvořil vícero návrhů fasády pro tuto významnou budovu, navíc na velmi význačném místě, pro všechny tyto návrhy ale bylo společné jedno – arkády, dva vertikální sloupy a malé hlavní průčelí, jako má sousedící kostel. Po důkladném přezkoumání Napoleonem III. a baronem Haussmannem bylo učiněno rozhodnutí přiklonit se pro novorenesanční italský styl, nicméně s novogotickým rozetovým oknem inspirovaným právě tím od J.-B. Lassuse pro sousedící kostel. Různé dohady a polemiky jsou na světě, magazín *Revue générale de l’architecture* z roku 1862 to však vidí jasně: „*nejdůležitější [radnice] v Paříži [...] z pohledu monumentálnosti.*“⁶⁷

Ostrá slova se vyměňovala i mezi architektem a Haussmannem. Ke konci prací se totiž Hittorff nedokáže ubránit a píše prefektovi: „*Vaším chladným nezájmem jste paralyzoval jejich nadšení [nadšení architektů] a vyvolal jste úpadek řemesel vašim pohrdáním a nedostatkem*

⁶⁵ PINON, P. *Op.cit.*, str. 130.

⁶⁶ PINON, P. *Op.cit.*, str. 131, vlastní překlad.

⁶⁷ PINON, P. *Op.cit.*, str. 131, vlastní překlad.

sympatií pro to všechno, co lidé dobrého vkusu a zásluh, po všechny časy, posvětili svými pochvalami.“⁶⁸ Jeho další práci bude už jen *Severní nádraží la gare du Nord*.

4.2. Trhy (*Les Halles, Au Bon Marché*)

Nové pařížské trhy vznikají na základě udělení koncesí městskou radou. „26. května a 17. listopadu 1865 přijímá městská rada nabídku banky *P. Ferrère et Cie*. 24. června 1865 *Hausmann* uzavírá s *Ferrèrem* smlouvu o trzích pro *arrondissementy 8e, 10e, 13e a 14e* [...] 12. prosince uzavírá další pro *arrondissementy 15e, 16e, 17e, 18e, 19e a 20e*, se závazkem „vybudovat je na parcelách určených přiloženým plánem, náležících městu Paříž nebo na těch, která budou vyvlastněna.“ Trhy budou „vystavěny na náklady a rizika *P. Ferrère et Cie*, pod dohledem městských architektů určených prefektem a budou dodržovat stavební čáry, nivelizace, plány a podrobné připojené rozpočty.“⁶⁹

Les Halles

V časech Revoluce trpí čtvrť *les Halles* svými zvláštními problémy – je to především dopravní přetížení a ucpání ulic. Přitom až desítka dalších trhů, rozprostřených po celé Paříži, slouží taktéž dobře k zásobování celého města. Jmenujme například trh s čerstvými produkty *des Patriarches* (3e arr.), *d'Aguesseau* (8e arr.), *de Saint-Martin*, *Saint-Joseph* (*rue Montmartre*), koňský trh postaven roku 1687 na bulváru *de l'Hôpital* a další. Co se týče přímo čtvrti *les Halles*, rozhodně zde nenalezneme architektonicky jednotný celek. Ve skutečnosti na omezeném okruhu seskupuje vícero různých tržnic – na západě je to *Halle au Blé*, přízemní obilní trh se zastřešenou sýpkou.⁷⁰ Tato střešní kopule je ovšem poničena roku 1802 požárem a její rekonstrukce je svěřena architektovi *François-Joseph Bélangerovi* a inženýru *François Brunetovi*. Kopule byla litinová a původně překryta měděnými pláty, které byly roku 1838 nahrazeny skleněnými tabulemi. Užití litiny a mědi příliš neoceňuje *Victor Hugo*, což se můžeme dočíst v jeho díle *Chrám Matky Boží v Paříži*, kde přirovnává kopuli ke kšiltovce anglického žokeje na vysokém žebříku. Budova je nicméně opět zničena požárem roku

⁶⁸ PINON, P. *Op.cit.*, str. 131, vlastní překlad.

⁶⁹ PINON, P. *Op.cit.*, str. 131, vlastní překlad.

⁷⁰ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 90-91.

1854. Haly na obilí, jejichž využití stejně pomalu sláblo, byly zavřeny v roce 1873 a budova byla roku 1885 zasvěcena *Obchodní burze (Bourse de commerce)*.⁷¹

O kousek dále stál *Trh neviňátek (Marché des Innocents)*, který tvořil jižní hranici *des Halles*. A právě tento vyhraničený prostor plný obchodníků a trhovců dával vzniknout nejživější čtvrti tehdejší Paříže.⁷²

Počátek snahy o uspořádání a lepší organizaci pařížských trhů nalezneme již v nařízeních Napoleona I. v roce 1808, kdy vedle porážek po ulici volně se pohybujících zvířat nařizuje taktéž reorganizaci trhů rozprostřených po celém městě. Je to *prefekt* města Nicolas Frochot⁷³, který při představení nového zákona vysvětluje: „*Je potřeba, aby pravidelné veřejné tržnice, četnější, rozprostřenější a zdraví prospěšnější byly napříště shromážděny pod pevným přístřeším a aby prodavači i zásobování, stejně jako podnik, kde krev zvířat vydává smrdutý a zároveň nebezpečný zápach, byli přesunuti co nejdále od masy obyvatel.*“⁷⁴ Jasný důkaz toho, že již před *prefekturou* barona Haussmanna se myslelo v rámci projektování o uspořádání města na zlepšení podmínek skladování, zvýšení kvality hygienických norem, ať už na ulici jako takové, tak za pulty obchodů a tržnic.

Ke konci Prvního francouzského císařství (francouzsky *Empire Français*, 1804-1814) přichází Napoleon I. s myšlenkou jakési velké centrální Tržnice – té, jejíž polohu a obsáhlost v podstatě o čtyřicet let později naplní Baltard v podobě slavných *les Halles de Paris*. Zatím poznaly světlo světa pouze plány, které představuje *prefekt* Frochot Napoleonovi I. 9. února 1811 a které zahrnují právě oblast mezi *Obilním trhem* a *Trhem neviňátek*. Napoleon je tímto plánem nadšen a přiřkne otázce výstavby centrální tržnice punc veledůležitosti. Dva dekrety jsou ještě téhož roku přijaty, hned v únoru první, který upřesňuje, že: „*plány a rozpočty na velkou Halu [ve smyslu tržištní haly], stejně jako ocenění půdy a domů k nabytí, budou předloženy před 1. červnem 1811. Stavební práce budou dokončeny na konci roku 1814.*“⁷⁵ Vlivem (pro Francii) nepříznivých historických událostí od roku 1812, které vedou až k pádu Císařství v roce 1814 (s krátkým, nicméně slavným stodenním návratem Napoleona I. o rok

⁷¹ COLLING, Alfred. *La prodigieuse histoire de la Bourse*, Paris: Société d'éditions économiques et financières, 1949, str. 308.

⁷² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 91.

⁷³ Nicolas Thérèse Benoît Frochot (1761, Dijon – 1828, Rouvres-sur-Aube) byl první člověk ve funkci *préfet de la Seine*; je po něm pojmenovaná ulice v 9° *arrondissementu*

⁷⁴ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 91, vlastní překlad.

⁷⁵ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 91, vlastní překlad.

později) se pozdržuje i realizace projektů velkého centrálního zastřešeného tržiště. Jedno se upřít nedá – idea výstavby centrálních *les Halles*, stejně jako již určené místo, přetrvá i nadále v hlavách pařížských představitelů městské správy a nevymizí ani se změnou politického režimu. Ještě na počátku Druhé republiky (1848 – trvala do roku 1852) zůstávaly *les Halles* nezměněné. Rozprostíraly se na území mezi ulicemi *de la Lingerie, du Marché-aux-Poirées* a *Carreau-de-la-Halle* na východě, ulicí *Saint-Honoré* na jihu, ulicí *de la Tonellerie* a *des Grands-Piliers* na západě a znovu mezi toutéž ulicí a ulicí *Petits-Piliers* na severu. Hlavní odbytiště bývala právě v severní části tohoto území.⁷⁶

Patrice de Moncan ve své knize *Le Paris d'Haussmann* dále uvádí, že rozdělení dle typu nabízených produktů je následující: Trh s rybami je situován mezi ulicemi *du Marché-aux-Poirées* a náměstí *de la Pointe-Saint-Eustache*, trh se sýry se nacházel u sloupů nazývaných *des Potiers-d'Étain*.⁷⁷ Řeznické stánky jsou seskupeny na *Marché des Prouvaires* ve čtvrti *Saint-Eustache*. Tomuto trhu se taktéž říkalo *Halle à la Viande* (tržnice s masem) a vznikl na královské nařízení 27. listopadu 1816. Nahradil tak dosavadní masný trh mezi ulicemi *de la Cordonnerie, de la Tonellerie* a *de la Fromagerie*, který se od té doby užíval jako trh s ovocem a zeleninou. Nově vzniklý *marché des Prouvaires* měl délku 112 metrů a šířku 53 metrů, dohromady ho tvořilo 24 dřevěných stánků⁷⁸, viz rytina z roku 1853 (Příloha č.13).

Dalšími dobovými trhy před velkou přestavbou centrálního tržiště o pár let později byly *Marché aux Œufs et au Beurre* (trh s vejci a s máslem) umístěn v bývalé *Halle au Blé, Halles aux Draps et aux Toiles* (trh s látkami a plátnem) mezi ulicemi *de la Poterie* a *de la Lingerie*. V celé této čtvrti ovšem nalezneme taktéž trh s ovocem, s mangoldem (zelenina pocházející původně ze Středozeší, později zatlačena do pozadí špenátem), se zelím, trh s ústřicemi. Největší přetížení a nával zaznamenává *Trh Neviňátek*, který ve svých podloubích a pod svými velkými přístřešky proti slunci spojuje celou pestrou škálu obchodníků.⁷⁹ Značné přetížení s sebou přináší problémy s hygienou a plynulým oběhem dopravy, které je třeba řešit co nejdříve, formou kompletní reorganizace.

V červenci 1842 vytváří *prefet de la Seine* Rambuteau *Commission des Halles*, která má vést k realizaci nového centrálního tržiště, které Paříž více jak třicet let očekává (viz výše plány

⁷⁶ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 92.

⁷⁷ poterie d'étain = cínové nádoby; potier je tedy řemeslník, hrnčír pracující s cínem.

⁷⁸ HILLAIRET, Jacques. *Dictionnaire historique des rues de Paris*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1972.

⁷⁹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 92.

již za Napoleona I.). Mnoho architektů se zapojuje se svými různorodými projekty, nejvýraznější jsou ty od Lahurea, Meynadiera, Magnea a Baltarda.⁸⁰

Právě poslední jmenovaný podniká za doprovodu architekta Horeaua v roce 1845 cestu, jíž je pověřen, po krytých i nekrytých tržnicích hlavních měst Evropy. Závěry z této cesty předloží v objemném hlášení o prostudovaných konstrukcích. O tři roky později, v únoru 1848, podepisuje Rambuteau dekret, který vymezuje potřebný prostor k výstavbě nových *Halles* a Baltardův projekt je tak ratifikován. Než se budeme věnovat situaci tržiště během Revoluce roku 1848 a co následovalo po ní, představme osobnost stavitele Baltarda.

Victor Baltard se narodil v Paříži 19. června 1805 a zemřel tamtéž 13. ledna 1874. Byl synem architekta Louise-Pierra Baltarda, který stojí například za věznicí *Saint-Paul* a *Saint-Joseph* v Lyonu či za justičním palácem tamtéž. Podílel se také na přestavbě *Panthéonu* v Paříži. Victor Baltard jde tedy, co se týče povolání, v otcových šlépějích. Roku 1833 obdržel *Velkou cenu architektury* a stal se *ředitelem staveb v Paříži a departementu de la Seine*. Nestojí jen za výstavbou *les Halles*, ale také za restaurací mnohých pařížských kostelů. Významná je výstavba kostela *Saint-Augustin* (1860-1868), což je první církevní stavba takové velikosti (100 metrů do délky, kopule se zvedá až do výšky 80 metrů), kde bylo použito železa a litiny.⁸¹ *Bibliothèque historique de la ville de Paris (Historická knihovna města Paříže)* má ve svých sbírkách soubor 26 originálních plánů vytvořených právě pro centrální tržiště, asi nejvýraznější Baltardův architektonický počín.

Ani revoluční rok 1848 nezastaví rozjetý kolos výstavby *les Halles*. Během pouhého měsíce července je zdemolováno 55 domů (Příloha č.14). Architektonickou soutěž vyhrává Victor Baltard následovaný Félixem Callem. 15. září 1851 je *princem-prezidentem* Louisem-Napoleonem slavnostně položen základní kámen *les Halles*, v podstatě čtyřicet let poté, co jeho strýc (Napoleon I.) snil o podobné stavbě.⁸² Při slavnosti pronáší tento proslov: „*Položením základního kamene této stavby, jejíž učení je neobyčejně populární, oddávám se s důvěrou naději, že s podporou dobrých občanů a s ochranou nebes bude nám dáno uvést do půdy*

⁸⁰ MONCAN, *Op.cit.*, str. 93.

⁸¹ HUGUENAUD, Karine. Église Saint-Augustin – Paris. *Napoleon.org* [online]. Konzultováno 19. 2. 2017. Dostupné z: <https://www.napoleon.org/magazine/lieux/eglise-saint-augustin-paris>.

⁸² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 95.

Francie několik základů, na kterých se vztyčí společenská stavba natolik pevná, aby nabídla přístřešek proti násilnosti a vrtkavosti lidských vášní.“⁸³

Mělo být postaveno osm pavilonů (Příloha č.15) a již u prvního se vyrojila velmi živá znepokojení ohledně estetických kvalit.

Moncan uvádí ve své knize anonymní článek datovaný k 25. lednu 1853, ve kterém můžeme číst, že: „[...] hradby jsou vybudovány s takovou odolností, že bychom to nazvali skoro až skutečnou pevností.“ Veřejný posměch tak překřtí první pavilon na „Tržištní pevnost“ („Fort de la Halle“) a satirický žurnál *Le Charivari* se nebojí přilít olej do ohně a dodává: „Dobří Pařížané, kteří viděli, jak se zvedá toto nedobytné monstrum, se nemohou vzpamatovat z úžasu, vždy věřili, že dámy z les Halle byly statné ženy, samy dobře schopny se ubránit a nechápali tak, proč se vynaložilo tolik prostředků, stavebního kamene a bastionů, aby se ony dámy mohly uchýlit do bezpečí v případě útoku.“⁸⁴ Přesně dle francouzského vkusu a tradice – kde je nesouhlas a podivení, tam je satirický komentář a posměch.

Zděšený a šokovaný je i sám Napoleon III., který 3. června 1853, navštíví staveniště, které jako prezident republiky slavnostně zahájil. Okamžitě zastavuje veškeré práce a koná se nová architektonická soutěž. Je to možná s podivem, ale i přes pichlavý neúspěch na první pokus vychází i z tohoto konkurzu vítězně Baltard. Devět hlavních konkurenčních prací vychází v *La Revue Générale de l'Architecture* na konci roku 1853. Příčiny možného opětovného vítězství, i přes pošramocené renomé, lze dohledat v *Pamětech* barona Haussmanna. Ten totiž již přichází na scénu coby *préfet de la Seine*, od června onoho roku 1853, a sám si ve svých zápiscích zaznamenává, že: „Pan Baltard byl bývalý žák Collège Henri IV, stejně jako já. V posledním ročníku, když já byl ještě v ročnících nižších, byl členem skupinky protestantských žáků, která byla vedena do služeb Temple Sainte-Marie. [...] Jakožto souvěrec jsem tedy k němu měl jisté sympatie. Hříčkou našich osudů jsem se stal jeho představeným a nemohl jsem nebýt zasažen neštěstím mého známého někdejšího kamaráda, jehož kariéru každý považoval za zlomenou a byl jsem tak hodně šťastný, že jsem přeměnil jeho prohru v triumf. Okouzlen Východním nádražím, které bylo právě dokončeno architektem panem Armandem, Inženýrem-Architektem Společnosti (*Ingénieur-Architecte de la*

⁸³ MEAD, Christopher. Victor Baltard et les Halles centrales de Paris. *Musée-orsay.fr* [online]. Konzultováno 20.6.2017. Dostupné z: <http://www.musee-orsay.fr/fr/evenements/conferences/conferences-en-ligne/victor-baltard-et-les-halles-centrales-de-paris.html>, vlastní překlad.

⁸⁴ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 95, vlastní překlad.

Compagnie), formuloval Císař projekt centrálního tržiště vystaveného podle tohoto typu hal překrytých zaskleněnou železnou konstrukcí, která poskytovala přístřeší odjezdům a příjezdům vlaků. Jsou to „velké deštníky“, které potřebuji; řekl mi jednoho dne pouze toto a uložil mi přijmout a roztrždit, abych mu je poté předložil, předběžné návrhy projektů, které podnítil a načrtnul mi několika tahy tužkou obrys, který měl v záměru. Odesl jsem si kousek deponitárního papíru s velebnou myšlenkou. Po vyznačení velmi široké cesty, u které jsem věřil, že je nezbytné udělat místo pro průjezd do středu des Halles, aby se obstaralo spojení mezi velmi živým provozem ustáleným mezi la Pointe Saint-Eustache a náměstím du Chatelet, stanovil jsem okruh dvou skupin pavilonů, které vidíme dodnes. Poté jsem udělal naprosto shodný náčrtek s náčrtem císařským ohledně vyvýšení těchto skupin pavilonů, či spíše těchto „velkých deštníků“ oddělených od ulic protínajících velkou příčnou a zakrytou komunikaci [...] zavolal jsem si Baltarda a řekl jsem mu: „Teď jde o vaši odvetu. Dejte mi, co nejrychleji, předběžný návrh projektu podle těchto indikací. Ze železa, ze železa, z ničeho jiného než ze železa!“⁸⁵

Architekt Baltard se novému projektu bránil, ale vzdal se, když mu Haussmann osvětlil, že celá jeho kariéra je vlastně v sázce. Jak bylo řečeno, ze soutěže vzešlý vítěz Baltard připravil tři projekty, jeden se zděnými pavilony a s kovovými střechami, druhý mísi kámen a kov a třetí je celý kovový. Poté, co císař volí projekt počítající se železem, Baltard sestavuje projekt přezkoumaný v říjnu 1853. Téhož měsíce se obnovuje jeho pozice architekta tržiště. V únoru následujícího roku započne výstavba železných deštníků shodná s plány Haussmanna (a císaře). V jeho *Pamětech* se taktéž dočteme, že Baltard nebyl nic víc než kreslíř, který uskutečnil projekt, který už byl vlastně sestaven císařem a jeho *prefektem*, tedy Haussmannem samotným.⁸⁶ Určitá samochvála pokračuje i dále, když si zapisuje, že Baltard byl vlastně takový klasický zatvrzelec, který hledí pouze na minulost, zatímco Napoleon III. a Haussmann hledí vstříc budoucnosti, brání jakousi novou architekturu, architekturu, která nahradí estetiku, tradici a historii moderními kritérii rozumového plánování, průmyslového prospěchu a hospodářské efektivnosti.⁸⁷

Zajímavý je ještě jeden historický postřeh. Jak uvádí Christopher Mead ve své přednášce u příležitosti výstavy věnované Victoru Baltardovi v *Musée d'Orsay*: „Baltard skutečně 5.

⁸⁵ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 96, vlastní překlad.

⁸⁶ MEAD, Christopher. *Op.cit.*, vlastní překlad.

⁸⁷ MEAD, Christopher. *Op.cit.*, vlastní překlad.

července prefektovi předložil ony tři návrhy, ovšem datovány k 13. červnu. Navíc již byly představeny císaři, několik týdnů předtím, než byl Haussmann na konci června jmenován. Projekt s centrální ulicí, popsán v Haussmannových Pamětech, byl narýsován následujícího října. Dal mu pozdější datum, takové, které bylo vlastně až po jeho příchodu do Paříže, a smísl projekty z června a října do jednoho, do jediného jeho rozhodnutí. Ve skutečnosti tedy nebyl Haussmann hlavní postavou v tomto rozhodujícím historickém momentu v dějinách Paříže, nebyl postavou zachraňující Baltardovu kariéru, i když ho nutil znovu narýsovat to, co se mělo stát jedním z nejdůležitějších projektů Druhého císařství. Naopak, prefekt Haussmann se ukázal příliš pozdě, téměř měsíc poté, co Napoleon III. zastavil výstavbu a týden a půl poté, co architekt dostal podnět, ne z příkazu Haussmana, ale jeho vlastního nadřízeného, aby radikálně přezkoumal svůj projekt pro les Halles. Víme, že Haussmann přeceňoval a přeháněl svou roli. [...] Jestli badatelé stále vidí Baltarda jako náhodného autora své nejslavnější práce, je to především ze dvou důvodů. V první řadě Baltard sám podporoval Haussmannovo souzení o něm, že je klasický zatvrzelec, který je proti využívání železa. Ve své *Monographie des halles centrales* Baltard suše poznamenává, že jeho první projekt pro tržnice byl odmítnut, protože „zbláznění se do staveb z kovu, čehož byla vlaková nádraží jakýsi zajímavý vzorek, převládalo veřejnému vkusu a rozcházelo se tak se stavbami z kamene.“ Později ve svém *Doplnění k monografii Baltard* přiznává, že: „Vždycky jsme měli za to, že opravdový způsob konstrukce veřejných trhů v našem klimatu by se dnes setkal v uvážené kombinaci kamene pro obvodové zdi, železa a dřeva pro vnitřní podpěry a pro zastřešení.“ V myšlence i skutcích je vidět jasný odpor vůči stejně jasnému císařskému povelu „ze železa, ze železa, z ničeho jiného než ze železa!“⁸⁸

Odpor Baltarda vůči železu je zjevný i jinde v jeho *Monografii*, kde píše, že: „Tyto vazní trámy vyvolávají v oku pozorovatele komplikovanou síť, jejíž efekt je dalek toho býti uspokojivý.“⁸⁹

Konečně druhým důvodem, proč badatelé mohou Baltardovu nejslavnější práci vidět jako jakýsi náhodný „výstřelek“, je zbytek jeho práce a jakou vskutku rozdílnou podobu v něm

⁸⁸ MEAD, Christopher. *Op.cit.*, vlastní překlad.

⁸⁹ BALTARD, Victor. *Monographie des halles centrales de Paris construites sous le règne de Napoléon III et sous l'administration de M. le Baron Haussmann*, Paris, A. Morel et Cie, 1863, p. 26, vlastní překlad.

zastupují *les Halles*. Zbytek architektonické práce je jasně nakloněný slohům historizujícím – příkladem budiž závěrečná práce jeho kariéry, kostel *Saint-Augustin* na bulváru *Malesherbes*.

Veškerá železná vnitřní struktura je navenek svědomitě zahalena eklektickým hávem z kamene.⁹⁰ Může snad existovat lepší programová tečka za kariérou tohoto architekta?

Závěrem ke stavbě a fenoménu *les Halles* – definitivně je představen Baltardem projekt s dvanácti pavilony překrytými vitrajemi se skleněným přepažením a litinovými sloupky. Jak bylo navrženo, jsou rozděleny do dvou skupin oddělených středovou ulicí, která je pod širým nebem, nezastřešená a vede ke kostelu *Saint-Eustache*. Pavilony v obou polovinách byly propojeny mezi sebou uličkami, které už ovšem zastřešené byly. Mezi lety 1852 až 1870 se podařilo vystavět deset pavilonů, dva zbylé jsou dokončeny až v roce 1936. Každý pavilon má navíc svou specializaci, své jisté zaměření, jako například pavilon číslo 3, v kterém se prodává maso, pavilon 9 zaměřený na prodej ryb apod.⁹¹

Celková plocha byla přibližně 33 hektarů a vrcholek střechy dosahoval do výšky 25 metrů od země. Bylo použito 600 tun litiny jenom na sklepení a 200 tun na sloupy, dále 700 tun železa, 2 miliony cihel a 18 000 m³ betonu.⁹²

Ve dvacátém století se *les Halles* čím dál více dusí a postupně upadají. 14. března 1960 je rozhodnuto o přestěhování tržiště do Rungis a La Villette (i když některé úseky, jako například masný, zůstávají v *les Halles* až do sedmdesátých let, kdy se přesouvají taktéž do Rungis). V roce 1971 je zbouráno prvních šest pavilonů, které jsou ve východní části na ulici pojmenované po Baltardovi. Místa je využito k výstavbě RER nádraží a Fora.⁹³ Nevídaná jáma po zbouraných pavilonech je využita například při natáčení snímku „*Touche pas à la femme blanche !*“ režiséra Marca Ferreriho. Ochráněny jsou pouze dva pavilony – číslo 8, překřtěn na „*Pavillon Baltard*“, který sloužil k prodeji vajec a drůbeže. Byl rozložen a přemístěn do Nogent-sur-Marne, kde posloužil jako přístřešek divákům při představeních. Dodnes slouží jako věrný svědek architektonické historie Paříže a je hojně využíván, například i v zábavním průmyslu, kdy posloužil jako kulisa pro mnohé francouzské moderní talentové soutěže. Druhý

⁹⁰ MEAD, Christopher. *Op.cit.*, vlastní překlad.

⁹¹ *En savoir plus sur les Halles de Baltard. Carnavalet, Paris* [online]. Konzultováno 20.6.2017. Dostupné z: <http://www.carnavalet.paris.fr/fr/en-savoir-plus-sur-les-halles-de-baltard#overlay-context=fr>.

⁹² *En savoir plus sur les Halles de Baltard. Carnavalet, Paris* [online]. *Op.cit.*

⁹³ *Le Forum des Halles* – velmi navštěvované obchodní centrum v místě původních *les Halles*

zachráněný pavilon se nachází ve městě Yokohama v Japonsku a zachovala se v podstatě jen vrchní část původní litinové konstrukce.

V roce 1974 nově zvolený prezident Valéry Giscard d'Estaing rozhoduje o opuštění místa obchodního centra a navrhuje vytvoření zahrady na jeho místě. Dnes na území bývalého centrálního tržiště najdeme rozlehlé podzemní obchodní centrum *Le Forum des Halles*, nad zemí je to budova *La Canopée* otevřená v roce 2016.

Au Bon Marché

Již v roce 1838 byl založen bratry Paulem a Justinem Videau první obchod *Au Bon Marché*, prozatím v podobě jakéhosi butiků s dvanácti zaměstnanci a zbožím zaměřeným na textilní galanterii, deštníky apod. V 50. letech se podílníky stávají manželé Aristide a Marguerite Boucicaut a vrhají se do celkové přestavby obchodu. Objevují tak nový koncept „*grand magasin parisien*“, kde nabízejí nepřeborné množství druhů zboží, které je nově opatřeno cenovkami. Navíc je vystaveno přímo v prostoru, nejde tedy už o pouhý „*pultový prodej*“. Manželé Boucicaut skoupí většinový podíl od bratrů Videau, kteří se tohoto nového konceptu prodeje zalekli. Vytvářejí tak jakýsi nový moderní „*Babylon obchodu*“.⁹⁴

Konkrétní vylepšení, která manželé zavedli, byla následující: volný vstup, více druhů obchodních oddělení, fixní ceny, nižší ceny, než měla konkurence, „*vente de confiance*“ neboli jakási idea prodeje s důvěrou v obchodníka, prodej v hotovosti, zásilkový prodej („*VPC – vente par correspondance*“) a v neposlední řadě přišli s novinkou v podobě reklamy v novinách. Důležité byly pro obchodní dům také letáky s reklamou – každý, kdo podnikl v *Au Bon Marché* nákup, dostával od té doby bohatě prokreslené letáky s nabízeným zbožím, o kterém mohl dále přemýšlet, než si pro něj opět přišel do obchodního domu.⁹⁵ Přibližně v tomto období a u těchto pařížských obchodních domů můžeme hledat základy moderního marketingu a psychologie prodeje.

Každé oddělení, kterých bylo zprvu 47, později až 70, mělo svého vedoucího, který za něj zodpovídal a který sám osobně chodil k výrobcům a bylo na něm pohlídat si kvalitu

⁹⁴ MERCIER, Nathalie. Un grand magasin parisien: Le Bon Marché, 1863-1938, *Mémoire de fin d'études, École nationale supérieure des bibliothèques* [online]. Konzultováno 8.6.2017. Dostupné z: <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/63488-grand-magasin-parisien-le-bon-marche-1863-1938-un.pdf>.

⁹⁵ MERCIER, Nathalie. *Op.cit.*

dodávaného produktu. Před zařazením konkrétního artiklu do regálu muselo ještě dojít ke schválení od vedení obchodu, které mohlo rozhodnout o zamítnutí zařazení mezi ostatní prodávané zboží.

Stavební úpravy města vedené baronem Haussmannem výrazně napomohli v cirkulaci veřejné dopravy a tím i k dostupnosti obchodních domů, jako byl právě *Au Bon Marché*. Kromě kol omnibusů se tak roztočila i kola hospodářství, kdy Pařížané více a více utráceli za nabízené zboží. Obchodní obrat domu *Au Bon Marché* přešel z 450 000 franků v roce 1853 na 3 miliony v roce 1863.⁹⁶

Jelikož se obchodům dařilo, rozhodli se manželé odkoupit sousední domy a svůj obchodní tým rozšířit. 9. září 1869 pokládá Marguerite Boucicaud základní kámen nového obchodu, na kterém je položena zapečetěná krabička s prohlášením podepsaným třemi členy rodiny.

V nové budově jsou zavedeny některá opatření a novinky čerpající ze zkušeností s budovou starší. Tak například jsou zvýšené stropy, takže čtyři podlaží budovy starší odpovídají třem podlažím budovy nové. Výškové rozdíly jsou vyrovnány výstavbou mnoha různých schodišť. Objevuje se také nově salón na biliár, knihovna, kde si mohli zákazníci přečíst noviny či vyřídit korespondenci, byl postaven bufet, který nabízel zdarma zákusky a různé občerstvení.⁹⁷

Zatímco v 19. století *Au Bon Marché* dominoval levému břehu a nechával za sebou mnohdy marně napodobující obchodní domy i z břehu pravého, jakým byly *A la Belle Jardinière*, *Printemps* nebo *La Samaritaine*, ve století 20. již *Au Bon Marché* zapadá do obrovské masy všech obchodních domů a nikterak nevybočuje. Dnes ho musíme hledat pod lehce pozměněným názvem *Le Bon Marché* v ulici *rue de Sèvres*.

⁹⁶ MERCIER, Nathalie. MERCIER, Nathalie. *Op.cit.*

⁹⁷ MERCIER, Nathalie. MERCIER, Nathalie. *Op.cit.*

4.3. Opera

Za Druhého císařství je v Paříži vystavěno pět nových divadel – *Châtelet* a *Théâtre Lyrique*⁹⁸ naproti sobě na nově zvětšeném náměstí *Châtelet*, divadlo *Gaîté, le Vaudeville* a *le Panorama*. Nejmajestátnější stavbou je ovšem nová *l'Opéra Garnier*, kterou postavil v letech 1862-1875 stavitel a architekt Charles Garnier, mladý vítěz architektonické soutěže. Podnětem k výstavbě nového paláce byl nezdařilý atentát na Napoleona III. z 14. ledna 1858, za nímž stáli italští anarchisté v čele s Felice Orsinim, a který se odehrál právě před vstupem do tehdejší opery v ulici *Le Peletier* v 9e *arrondissementu*. Svou jistou roli ve výstavbě nové budovy také hrála potřeba vytvořit nové útočiště pro pařížskou vyšší společnost a její okázalost. A tak je vydán císařský výnos o veřejné prospěšnosti tohoto projektu a může se tak konat veřejná soutěž.⁹⁹ Mezi 71 kandidáty vítězí málo známý pětatřicetiletý Garnier, kterému je tak svěřen rozpočet s 29 miliony zlatých franků, z čehož ovšem velmi brzy odřízne ministr financí přibližně 30 % celkové sumy.

Při výstavbě je využito ohromné množství umělců a řemeslníků – malíři, sochaři, mramoráři, kašíři, štukatěři, mozaikáři, pokladači parket, ebenisté, umělečtí zámečníci, zlatíci, čalouníci a mnozí další.

Samotná stavba není dokončena dle plánů včas, pozdržena problémy s financováním i problémy politickými, což jsou ostatně spojené nádoby – válka s Pruskem byla pro celé císařství velmi drahou položkou v rozpočtu a výstavba *Opery* je tak zcela přerušena.

Prvního slavnostního odhalení se dočká *Opera* již v roce 1867, kdy se koná v Paříži Světová výstava a na výsostné přání císaře je ve značném spěchu uspořádáno slavnostní odhalení. Když spatřila dílo poprvé císařovna Evženie, byla značně překvapena z takové záplavy mramoru mnoha barev, z nadbytku zlata, onyxu a porfyru. Zneklidněná císařovna s Gautierem po boku se ho okamžitě otázala: „*Pane, o jaký styl se to jedná?*“, načež architekt odpověděl: „*Přeci o styl Napoleona III.*“¹⁰⁰ Některé zdroje jdou ještě dál a vykreslují Evženie v útočnější náladě: „*... to není styl! Není to Řecko, ani Ludvík XV., ba ani Ludvík XVI.*“, na což měl Charles Garnier odpovědět: „*Ne, ty styly už zažily svou dobu, tohle je styl Napoleona III. a vy si stěžujete!*“ Americký spisovatel a bedlivý pozorovatel pařížského života popsal *Operu*

⁹⁸ Název pouze do roku 1871, poté *Théâtre-Lyrique-Dramatique, Théâtre-Historique, Théâtre des Nations, Théâtre Sarah-Bernhardt, Théâtre de la Cité*

⁹⁹ DUAULT, Alain. *L'Opéra de Paris*, Sand, 1989, str. 26.

¹⁰⁰ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 98, vlastní překlad.

velmi výstižným a originálním způsobem, když píše ve svých *Pařížských náčrtcích (Esquisses parisiennes)* v roce 1875, že „Opera už je vlastně historickou památkou, která v sobě skrývá to vše očividné i jinak vnímatelné, co Druhé císařství jen nabízelo, a stává se vlastně jakýmsi velmi příhodným symbolem odkazu Císařství celé Francii. Názory na krásu budovy se mohou různit; podle mě není hezká, ale nikdo nemůže popřít její pyšný charakteristický rys, že v sobě odráží svou dobu, že vypráví příběh společnosti, která ji vytvořila. Jestli je tohle, což si někteří lidé myslí, hlavním úkolem takových velkých staveb, potom je Opera neporovnatelným zdarem.“¹⁰¹

Ačkoliv je stavba eklektická a mísí v sobě více stylů, převládá tou dobou pro divadla a podobné instituce velmi oblíbený styl barokní. Celý komplex má užitnou plochu 11 000 m² ¹⁰², což ho řadí mezi ty největší na světě, je 172 m dlouhý, 101 m široký a do výšky ční 79 m. Na svou velikost neobsahuje až tolik sedadel – pouze 1156. Hlavním materiálem je evillský kámen.¹⁰³ Ve spojení s mramorem a pozlacenými částmi činí z celku vlastně poměrně barevný celek, což Garnier údajně zamýšlel, protože chtěl jít proti „smutku Haussmannova urbanismu“.

4.4. Spojení paláce *Louvre* a *Tuileries*

Projekt „Velkého Louvru“ („Grand Louvre“) má své myšlenkové základy již v předešlých staletích, ale je to právě na začátku Druhé císařství, kdy se začnou v okolí tohoto majestátního sídla francouzských vládařů „dávat věci do pohybu“. Aby se dokončilo poslední křídlo Louvru a prodloužila se ulice *Rivoli*, která byla pozastavena ve své výstavbě v roce 1839 na úrovni *rue de Richelieu*, rozhodli se představitelé pařížské městské správy, že se napřed musí vyčistit okolí, které představovalo v té době skutečné doupě s polorozpadlými ruinami domů. Pročištěním a otevřením náměstí *Carrousel* zmizely neblahé nebezpečné uličky, které ho zaplavovaly (jako například slepá ulička *Doyenné* nebo ulice *du Musée*), zvětšením náměstí *Palais-Royal* mizí z mapy města ulice jako *rue Pierre Lescot* či *Sainte-Nicaise* (což jsou ulice, kde proběhl 20. prosince 1800 atentát na Napoleona I., jasný důkaz nepřehlednosti a nebezpečnosti uliček v blízkém okolí významného sídla). Taktéž domy, které bychom se nemuseli zdráhat nazvat *barabiznami* a *chatrčemi*, byly strženy a nahrazeny na jižní straně ulice

¹⁰¹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 98, vlastní překlad.

¹⁰² Carnet d'identité, édition juin 1987 [online]. Konzultováno 15.6.2017. Dostupné z: http://www.restaurants-de-paris.com/pdf/Carnet_Identite_Opera.pdf

¹⁰³ Posloužil i při výstavbě *Grand* a *Petit Palais*, mostu *Alexandra III.* či je z něj vyroben podstavec pro *Sochu svobody* darovanou USA.

krásnou fasádou *Musée du Louvre*, na severní straně přepychovými, okázalými domy, které známe na těchto místech dodnes, se všemi svými podloubími a přízemím oživeným četnými butiky.¹⁰⁴

Samotných projektů na propojení dvou paláců bylo mnoho – od projektu Houdina (1661), přes projekt Bernina (1665), Waillyho (1790), pánů Percier a Fontaine (1806), Ducamp de Bossyho (1809), Badeniera (1844) až po za Druhého císařství realizovaný projekt Viscontiho.

Již 12. prosince 1848 (tedy v době, kdy byl Napoleon III. tedy teprve prezidentem jakožto Ludvík-Napoleon) *Národní shromáždění* schvaluje nezbytné úvěry na restauraci *Louvru*. Odmítá ale veškeré nové přístavby k budově. Po Napoleonově státním převratu z 2. prosince 1851 se vrací na světlo světa záměr propojit *les Tuileries* a *Louvre* a Visconti tak může hned zkraje následujícího roku přijít s návrhem. Lednový vládní dekret nařizuje v 5 člancích následující: „palác *Louvre* bude dokončen; ponese název *Lidový palác*; budou v něm vystavována díla malířská, ale také průmyslová, konány výstavy *Národní knihovny*; na výstavbě se bude podílet celý dělnický lid; ulice *Rivoli* bude prodloužena podle plánu.“¹⁰⁵

Na severu, od ulice *de Rivoli* povedou budovy, které budou zastřešovat kasárny, *ministerstvo Státu*¹⁰⁶ a *Knihovnu Louvru*. Na jihu, podél řeky *Seiny*, budou budovy zastřešující *salle des États*, *Konírny* a připojené objekty (mezi nimi byt hlavního podkoního), jízdárna pod *salle des États* a nakonec galerie pro sbírky obrazů a soch.

25. července 1852 je položen základní kámen nového *Louvru*. Visconti se dokončení svého projektu nedožije, neboť náhle umírá v prosinci 1853. Následně je zvolen místo něj nový oficiální architekt do vedení prací na *Propojení Tuileries a Louvru* – Hector Lefuel. Ty jsou dokončeny a nová budova slavnostně otevřena 14. srpna 1857, ačkoliv některé práce na venkovních výzdobách budov jsou ještě do roku 1862 nedodělány – přednost měla precizní, kvalitní práce, ostatně byly svěřovány jen těm nejrenomovanějším umělcům a řemeslníkům.

„*Velký Záměr*“ („*Grand Dessein*“), který měl již Jindřich IV. i Napoleon I., spojit palác *des Tuileries* a palác *du Louvre* do jednoho celku, jednoho z nejrozsáhlejších a

¹⁰⁴ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 100.

¹⁰⁵ MERRUAU, Charles. *Souvenirs de l'Hôtel de Ville de Paris, 1848-1852*, Paris: Plon, 1875, str. 149.

¹⁰⁶ *ministère d'État* – za každého režimu mělo trochu jinou funkci a pravomoci; v Druhém císařství to bylo ministerstvo, které mělo na starosti politiku prestiže Císařství, zejména organizaci svátků a ceremonií, jednalo v záležitostech krásného umění, divadel, muzeí apod.

nejmajestátnějších v Evropě, to vše se podařilo až Napoleonovi III. Pravdou je, že ne na dlouho. 23. května 1871 lehne palác *des Tuileries* popelem pod úmyslným zapálením komundů. Navždy tak mizí palác, který hostil civilní svatbu Napoleona III. s Eugénie de Montijo, budoucí císařovnou Evženií, nepřeborné množství slavností a ceremonií. Při pohledu na vyprahlé trosky navrhuje Haussmann palác zachránit a zrekonstruovat, postavit ho nanovo. Brzy po sobě přicházejícím úmrtím všech potencionálních expertů, kteří by se mohli na záchraně podílet – Hector Lefuel 26. prosince 1880, Léonce Reynaud 14. ledna 1880 a Viollet-le-Duc ještě o rok dříve - umírají taktéž naděje na rekonstrukci. Nově zvoleným architektem, majícím na starosti staveniště, se nestává nikdo jiný než Charles Garnier, který je ovšem naopak odpůrcem rekonstrukce. Poslanecká sněmovna poté 21. března 1882 rozhoduje o demolici ruin, zanecháváje pouze *pavilon Flore* a *Marsan*, dvě postranní budovy. Tímto se otvírá (ostatně dodnes velmi slavný a navštěvovaný) výhled do *zahrad des Tuileries* a na druhé straně více do nitra *Louvru*. Odhaluje se tím například vítězný oblouk *du Carrousel*, který byl do té doby poměrně skryt, třebaže se nacházel uprostřed širého prostranství.

Touha znovu postavit vyhořelý palác přežívá nadále, i v průběhu 20. století, až do dnešních dnů. Generál de Gaulle zamýšlel udělat z nově vystaveného paláce sídlo *Prezidenta republiky*, záukoluje architekta Henryho Bernarda tím, aby o projektu přemýšlel.¹⁰⁷ I dnes existuje iniciativa usilující na základě dochovaných fotografií o věrnou rekonstrukci vyhořelého paláce. Argumenty pro jsou mimo jiné zvýšení kapacity muzea Louvre.

4.5. Městský mobiliář

Ustálená koncepce městského mobiliáře („*mobilier urbain*“), jakkoliv se ještě nutně nepracovalo s tímto dnes známým a rozšířeným termínem, spadá právě do období francouzského Druhého císařství. Jaká je ale přesnější definice, co lze vůbec pod tento fenomén zařadit, to přibližuje například obsáhlá příručka Annie Boyer a Élisabeth Rojat-Lefebvre, která cituje přímo barona Haussmanna takto: „*Soubor veřejných či soukromých předmětů a zařízení, která jsou zabudována ve veřejném prostoru a jsou spojena s určitou funkcí či službou nabízenou jistým územněsprávním celkem.*“¹⁰⁸ Abychom definici pochopili až do její úplné

¹⁰⁷ DAUFRESNE, Jean-Claude. *Louvre & Tuileries, architectures de papier*, Paris: éd. Pierre Mardaga, 1987, str. 366.

¹⁰⁸ BOYER, Annie, ROJAT-LEFEBVRE, Elisabeth. *Aménager les espaces publics: le mobilier urbain*, Paris: le Moniteur, 1994, str. 20., vlastní překlad.

podstaty, doplníme slovníkový výklad pojmu „veřejný prostor“ („*l'espace public*“), který je zde klíčovým pojmem. *Slovník urbanismu* uvádí, že veřejný prostor je „*ta část obecního majetku, která je nezastavěná, přidělena k veřejnému užití.*“¹⁰⁹

Třináctá kapitola knihy *Le Paris d'Haussmann* přibližuje zajímavá fakta k městskému mobiliáři. Tím, že se komunikace v průměru zdvojnásobily co do své šířky, vzniká jakýsi lem tvořený prostornými chodníky. A právě tento nově vznikající mobiliář oživuje nový prostor, stejně jako ho zároveň naplňuje funkcemi, které moderní město prosazuje. Tyto funkce přetrvaly i do našich dnešních měst – ochrana (v podobě veřejného osvětlení), hygiena (vodní fontány a zdroje pitné vody), určité pohodlí (veřejné toalety) či volnočasové využití (kiosky obchodníků s hračkami apod.) (Příloha č.16). Lví podíl na tvorbě nového městského mobiliáře má přitom Gabriel Davioud¹¹⁰

Tento architekt a pařížský rodák trávil svých 57 let života až do úmrtí v roce 1881 právě v tomto městě, jehož tvář i díky své funkci natolik proměňuje. Stává se totiž blízkým spolupracovníkem Haussmanna a je jmenován *generálním inspektorem architektonických prací města Paříž a vrchním architektem v oblasti promenád a výsadby* („*inspecteur général des travaux d'architecture de la ville de Paris, et architecte en chef au service des promenades et plantations*“). Mezi jeho hlavní práce patří především dvojice protilehlých divadel na *la place du Châtelet - le théâtre du Châtelet a le Théâtre de la Ville*, původně pojmenované po herecké hvězdě té doby Sarah Bernhardt, za německé okupace kvůli židovskému původu herců přejmenováno na *théâtre de la Cité* a od roku 1990 pojmenováno dodnes aktuálním *théâtre de la Ville*. Významná je také *fontána Saint-Michel* na stejnojmenném náměstí na křižovatce *boulevard Saint-Michel a rue Danton*. Zvláštností je, že samotná fontána zabírá celý prostor štítu domu právě v průsečíku dvou ulic. Proražení *boulevard Saint-Michel* spadá do prvního období přestavby a přinášelo s sebou potřebu vytvoření náměstí v těsné blízkosti mostu vedoucího k *Sainte-Chapelle* na ostrově *de la Cité*. A právě kvůli vyplnění rohu mezi nově vzniklými komunikacemi, které se v tomto náměstí sbíhají a navíc kvůli dodání jistého vizuálního vyústění ve výhledu na náměstí z druhé strany řeky, z pohledu od *boulevard du Palais*, přikázal Haussmann umístění *svatomichalské fontány* právě do tohoto místa, do tohoto

¹⁰⁹ MERLIN, Pierre, CHOAY, Françoise. *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Paris: Presses universitaires de France, 1988, vlastní překlad.

¹¹⁰ MONCAN, Patrice de. *Le Paris d'Haussmann*, Paris: Les éditions du Mécène, 2012, str. 155.

štitu domu.¹¹¹ Kritiky po slavnostním odhalení na sebe nenechaly dlouho čekat – především právě kvůli umístění. Ať už kvůli světlu, jelikož fontána stojí nešťastně na severní straně náměstí, tak kvůli skutečnosti, že je přímo před stěnou domu a ne například uprostřed náměstí, jak tomu bývá přece jen zvykem.¹¹² Eklektický styl taktéž nevyvolával žádné nadšené ovace – pro svou nesouvislost, přemíru soch od několika různých sochařů, čímž se navzájem ruší jejich potencionální individuální talent.¹¹³

Mezi Davioudovy velké práce pro obohacení veřejného prostoru patří ale také například plány zahrad na *Champs-Élysées*, mříže pro *park Monceau*, velká voliéra v *Jardin d'Acclimatation*, kiosky s denním tiskem či dostihové závodiště *Hippodrome du rond-point de la Plaine de Passy*, který byl v provozu mezi lety 1856-1869, až do ničivého požáru. Nutno podotknout, že za Druhého císařství byl pařížský *Hippodrome* velmi vyhlášen a je potřeba ho vnímat ne jako pouhé dostihové závodiště, ale spíše jako jakýsi bohatý podnik oplývající mnohými představeními, od těch jezdeckých, přes různé koncerty, až po akrobaty, klauny, oblečené opice a slony, býčí zápasy apod., tudíž opět dílo přispívající k zajímavému využití ve veřejnému prostoru.

Mezi nejvýraznější práce ale patří jistě výstavní *palác du Trocadéro* v 16. obvodu, na jehož místě stojí od světové výstavy roku 1937 až dodnes *Palác Chaillot*.

Veřejné osvětlení

Jak bylo řečeno výše, nutnost zajistit určitou bezpečnost a ochranu „svého“ obyvatelstva vedla Haussmanna k připsání položky veřejné osvětlení na seznam úkolů při přeměně Paříže. Ke konci *Starého režimu* bylo ve městě na 1200 olejových pouličních lamp, během Červencové monarchie (1830-1848) se rozšiřuje osvětlení plynové, ale až poté, co bylo využíváno jako soukromé v pařížských pasážích a až v roce 1829 poprvé jako osvětlení pro veřejný prostor v ulici *de la Paix* a náměstí *place de la Concorde*. K roku 1850 má však Paříž stále pouhé tři tisíce olejových pouličních lamp a devět tisíc luceren plynových.¹¹⁴ Autoritářský

¹¹¹ POISSON, George. *Nouvelle Histoire de Paris: Histoire de l'architecture à Paris*, Paris: Assoc. pour la publ. d'une Histoire de Paris, 1997, str. 498-499.

¹¹² PAYS, A. J., du. *La Fontaine Saint-Michel. L'Illustration*: vol. XXXVI, 18. srpna 1860, str. 110.

¹¹³ DARCEL, Alfred, BLANC, Charles. *La Fontaine Saint-Michel. Gazette des Beaux-Arts*: vol. VIII, říjen 1860, str. 44-45.

¹¹⁴ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 156.

a poněkud tvrdý přístup Haussmanna se projevuje hned prvního dne nového roku 1856, kdy provádí z dnešního pohledu jakousi fúzi šesti společností pověřených distribucí plynu do společnosti jedné – *la Compagnie Parisienne d’Eclairage et de Chauffage par le Gaz*. Této společnosti při tom přírke exkluzivitu a to rovnou na dalších padesát let.¹¹⁵

Spotřeba plynu se mezi lety 1855 až 1869 ztrojnásobuje. Moncan uvádí: „*Paříž čítala 43 tisíc předplatitelů plynu v roce 1860, později 87 tisíc v roce 1870 a konečně 100 tisíc v roce 1873. A to přitom nebyl v roce 1850 ani jeden předplatitel.*“¹¹⁶ Pro ilustraci dále Moncan cituje pařížského spisovatele, žurnalistu a významného fotografa Maxima du Camp, který se zabýval právě fotografováním architektury¹¹⁷ a ve svém díle *Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie dans la seconde moitié du XIXe siècle (Paříž, její ústrojí, funkce a její život ve druhé polovině 19.století)* uvádí, že: „*Téměř každý nový dům má dnes plyn; svítí ve vnitřních dvorcích a na schodišti.*“¹¹⁸

Druhé císařství pokračovalo ve změnách pařížského života i nadále. Podobně jak to bývalo u nás, projevují se nové výdobytky premiérově velmi často na divadlech. Vzpomeňme využití sotva tři roky starého vynálezu elektronické žárovky, které je využito k osvětlení Mahenova divadla v Brně, namísto osvětlení plynového – i v Paříži jsou to právě divadla, která jsou jakýmsi nositeli, doslova, zářných zítřků. Je to pět městských divadel – *le Grand-Opéra, le Théâtre Lyrique, le Châtelet, la Gaîté a le Cirque Napoléon*, která sama oplývají v součtu téměř dvojnásobkem plynových lamp než celý zbytek Paříže.

Jedno z nejvýstižnějších svědectví mohutné záplavy Paříže plynovými lampami lze najít na fotografiích oficiálního fotografa města, Charlese Marvillla. Ten jich zaznamenal na stovku, ve všech svých zvláštnostech tvarů, dekorace či umístění. Forma a užitý motiv se totiž často lišily, jako by se snažily co nejlépe přizpůsobit prostředí, do kterého vstupují – ať už to byly velké prodejní haly *Les Halles* či *place de la Concorde*, přizpůsobovaly se taktéž širšímu okolí, sousedícím prvkům, jako například ty lampy, umístěné v blízkosti *Louvru, Opery* nebo *Hôtel de Ville*. Závěsného uchycení bylo využito při umístění v podloubí v ulici *Rivoli* nebo na *théâtre*

¹¹⁵ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 156.

¹¹⁶ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 156.

¹¹⁷ Ale taktéž archeologických vykopávek – cesty po Evropě či Blízkém východu vykonával například společně s Gustavem Flaubertem

¹¹⁸ CAMP, Maxime du. *Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie dans la seconde moitié du XIXe siècle*, Paris: Hachette, 1875.

de l'Odéon. Přebírají funkce nosníků tam, kde je úzký rozchod, a co most, to opět jiný druh lampy.¹¹⁹

Veřejné pisoáry pro pány

Takzvané „*vespasiennes*“ získaly své jméno podle římského císaře Vespasiána, kterému se (mylně) přisuzuje zavedení veřejných pisoárů v Římě.¹²⁰ Ve skutečnosti na využívání veřejných záchodků uvalil daň.¹²¹ V Paříži se objevily za *prefekta* Rambuteau, který je nechal vystavět v roce 1834. A je to právě prefekt, který uvedl termín „*vespasienne*“ v užívání, když bystře reagoval na posměšné pojmenování veřejných záchodků, které rozšířila opozice. Ta je totiž pojmenovávala „*Rambuteauovy sloupy*“ („*colonne Rambuteau*“), což jistě váženému *prefektovi* nedělalo radost.

Zatímco Rambuteauových veřejných záchodků bylo poskrovnu, nově navržené Haussmannovo řešení pro Druhé císařství počítá s instalací po Paříži ve velkém počtu. V mnoha případech šlo o velmi zajímavé stavby, bohatě zdobené; jmenujme kupříkladu *chalet de nécessité* (jakousi „chatku“ pro případy tělesné potřeby) v zahradách *Champs-Élysées*, která byla z kamene a byla bohatě vylepšena sochařským uměním Émila Gaudriera.¹²²

Reklamní sloupy

S rozvojem zábavního průmyslu se všemi svými divadly, cirkusy apod. se pojí potřeba dobře a efektivně na veškerá představení upozornovat a lákat obyvatelstvo Paříže. Již v roce 1839 uděluje *préfet de police* Gabriel Delessert¹²³ povolení k instalaci reklamních sloupů, tzv. „*colonnes moresques*“. Ty slouží navenek pro kolemjdoucí jako sloup pro plakáty, uvnitř se ale skrývají pánské pisoáry. Za vlády Napoleona III. budou tyto reklamní poutače vylepšeny, neboť spadají do kompetence *Service des promenades et plantations*, která je od roku 1854 pod

¹¹⁹ MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 157.

¹²⁰ BLOCH, Oscar. WARTBURG, Walther, von. *Dictionnaire étymologique de la langue française, article: Vespasienne*, Paris: Presses Universitaires de France - PUF, 2008.

¹²¹ „*Pecunia non olet – peníze nesrdí*“, je přísloví, které vzešlo právě z polemiky nad touto daní, při níž musel Vespasiánův syn Titus uznat, že peníze z toho příjmu do pokladny nevydávají žádný zápach.

¹²² MONCAN, Patrice de. *Op.cit.*, str. 157-158.

¹²³ *Préfet de police de Paris* od 10. září 1836 do 24. února 1848, v Druhém císařství odmítá sloužit; je po něm pojmenován *bulvár Delessert* v 16e arrondissementu

taktovkou inženýra Jean-Charlese Adolpha Alphanda. Ten umísťuje před sloupy zástěnu, která tak zabraňuje nežádoucím pohledům kolemjdoucích, vnitřek tohoto prostoru navíc osvětluje plynovými lampami. Posledním výrazným vylepšením je příspěvek architekta Gabriela Daviouda, který nahrazuje používané zdivo novou soustavou z litiny a skla, což působí mnohem odlehčenějším dojmem. Původně to byly plakátovací společnosti, kterým byly naloženy veškeré poplatky za konstrukci, výměnou za povolení k vylepování jejich plakátů. Alphanand navíc ukládá koncesionářům závazek starat se o své reklamní sloupy.¹²⁴

Od šedesátých let devatenáctého století je velmi kritizována dvojí funkce těchto sloupů. Je tedy vyhlášena soutěž na nalezení nové podoby sloupu čistě pro účely propagace programů pařížských divadel. Porota, které předsedal Félix Baciocchio¹²⁵, vyslechla dva potencionální kandidáty – *la maison Morris*, tiskaře divadelních plakátů a podnik *Drouart et Cie*. Vítězí Morris a odnáší si zakázku na 150 sloupů s monopolem na patnáct let. A jak bylo předesláno výše, pokrývá veškeré náklady na výstavbu a stará se o plakáty. Osvětlení má na starosti podnik *Lacarrière*, který spravuje veškeré plynové lampy po městě. Některé sloupy sloužily i jako skladiště pro různá košťata, vozíky a další nářadí nezbytná pro péči o veřejný prostor.¹²⁶

Morrisova inspirace pocházela ze sousedního Německa, kde se objevily tzv. „*Litfaßsäule*“ podle tiskaře Theodora Litfaße, který podobné sloupy představil již v prosinci 1854 a které měly posloužit k boji proti divokému volnému polepování plakátů.

Majitel tiskárny Gabriel Morris, vítěz soutěže, nasazuje na sloupy zastřešení ze zelené litiny (se šestiúhelnými markýzami, které měly v rozích po šesti lvích čeniších, celé překlenuto vyboulenou kopulí ozdobenou šupinami a se špičkou doprovázenou akantovými listy), které mělo zabránit dešti v poškození plakátů.¹²⁷

Původně byly „*colonnes Morris*“ čistě pařížskou specialitou, ale později se rozšířily nejen do dalších velkých francouzských měst, ale dokonce i velkoměst evropských. Často se

¹²⁴ MÉON-VINGTRINIER, Béatrice. Le mobilier urbain, un symbole de Paris. *Histoire par l'image* [online]. Konzultováno 20. 6. 2017. Dostupné z: <https://www.histoire-image.org/etudes/mobilier-urbain-symbole-paris>.

¹²⁵ 1803-1866; byl prvním komorníkem („*premier chambellan*“), muž francouzské politiky a diplomacie, senátor, surintendant pařížských divadel, velkodůstojník Řádu čestné legie

¹²⁶ MÉON-VINGTRINIER, Béatrice. *Op.cit.*

¹²⁷ CHADYCH, Danielle, LEBORGNE, Dominique. *Histoire de Paris pour les nuls*, Paris: Éditions First, 2013, str. 127.

jim dostávalo různých re-looků, inovací, vylepšení a zkrášlení od dobových designerů. Plakátovací plocha těchto sloupů činila přibližně 4 m².¹²⁸

Wallaceovy fontány

Mezi zvláštní druh fontán patří ty označované jako „*les fontaines Wallace*“ podle britského filantropa Richarda Wallacea, který jejich vybudování finančně posvětil. Tento mimo jiné velký sběratel umění a mecenáš se scházel s kulturními velikány své doby jakými byli Flaubert, Théophile Gautier, Eugène Delacroix či Charles Baudelaire. A právě Paříž, v které strávil podstatnou část svého života, mu vděčí za založení asi padesáti fontán s pitnou vodou pro chudé obyvatelstvo. Staly se v podstatě jedním z nejsignifikantnějších symbolů Paříže, protože právě zde se objevily poprvé, později rozšiřivše se po zbytku Francie.¹²⁹ Nutno podotknout, že tyto slavné zdroje pitné vody v ulicích Paříže jsou záležitostí až skutečného sklonku Druhého císařství, v podstatě posledního měsíce, kdy se až v srpnu roku 1870 (v červenci Napoleon III. vyhlásil Prusku válku a 1. září začíná pro Francii neslavná bitva u Sedanu, která končí Napoleonovým zajetím a vyústí až ve vyhlášení Třetí republiky) Richard Wallace rozhoduje, že své tučné jmění po otci využije právě pro pomoc chudému obyvatelstvu, když vidí, jaké problémy s nedostatkem vody je sužují.

Dobová *la Revue politique et littéraire* z 12. srpna 1874 popisuje tuto novinku v ulicích takto: „*Nejen že stojíme ve frontě, zastavujeme se, tlačíme se okolo těchto důmyslných a hezkých fontán, nejen že vidíme malé děti, jak pijí s požitkem z těch plechových hrnečků, na které čeká dále stařec, kolemjdoucí, hrnečky, které matky vypijí a u toho se usmívají, nejen že se okolo tohoto nevysychajícího pramene vytváří improvizovaná bratříčkovství, které je méně nebezpečné, než ta v zábavních podnicích, ale my jsme navíc svědky v čase na jídlo, jak hospodyňky nabírají karafy čerstvé vody...*“¹³⁰

¹²⁸ Colonne Morris. *Définition marketing* [online]. Konzultováno 14.3.2017. Dostupné z: <http://www.definitions-marketing.com/definition/Colonne-Morris/>

¹²⁹ LARBODIÈRE, Jean-Marc. *Hausmann à Paris : Architecture et urbanisme, seconde moitié du XIXe siècle*, Issy-les-Moulineaux, Massin coll. « Les Essentiels du patrimoine », 2012, str. 290.

¹³⁰ La Fontaine Wallace. Konzultováno: 3. 6. 2017. Dostupné z:

<http://www.eaudeparis.fr/fileadmin/contribution/culture/patrimoine/Wallace.pdf>, vlastní překlad.

Nejběžnější model z bulvárů a náměstíček je osmiboký malý monument se čtyřmi poměrně lascivními karyatidami¹³¹, které se ve druhé polovině 19. století hojně využívaly; zde podporují a na hlavách nesou šupinatou kopuli, jejíž vrchol je ozdoben dvěma malými delfíny s vytřeštěnými očima. Tomuto modelu pro fontány se často přezdívalo „*chrám čtyř bohyně*“, právě díky alegorickému ztvárnění, které oproti antice šlo poměrně dál a znázorňovalo karyatidy v lascivnější, smyslné podobě s upnutějšími šaty.¹³²

Nejtypičtější jsou fontány tmavě zelené barvy, což mají společné i s ostatními prvky městského mobiliáře, jsou dost vysoké na to, aby byly viditelné už z dálky, ale ne příliš na to, aby nabořovaly harmonii okolí, náklady je jejich pořízení jsou vypočítány tak, aby jich bylo možno instalovat desítky a co se týká materiálu, jsou užity především materiály odolné, jednoduché na manipulaci a snadné na péči. Netřeba dodávat, že kromě praktičnosti musely splňovat taktéž nároky estetické.

Wallaceovy fontány jsou dalším výrazným symbolem města Paříže – zvláštního odkazu se jim dostalo například ve velmi úspěšném filmu režiséra Jean-Pierra Jeuneta *Le Fabuleux Destin d'Amélie Poulain*, kde je jedna z postav, Madeleine Wallace, přirovnávána právě k těmto fontánám: „*Elle pleure comme une madeleine, ou comme une fontaine... Wallace !*“ („*Hořce plakala jako Magdaléna ... nebo jako fontána... Wallaceova!*“)

131 řecky καρυάτιδα – neboli „žena z Karyai“ je socha ženy, která má nosnou či dekorativní funkci sloupu; mužským protějškem jsou atlanti

¹³² La Fontaine Wallace. *Op.cit.*

5. Odrazy představby Paříže v tehdejší literární tvorbě

Jedním z nejspolehlivějších způsobů vyjádření se v otázce jakéhokoli problému, který hýbe společností, je pro Francouze velmi typické využít novinových článků, pamfletů, fejetonů, kritik, ale také hojně využívaných karikatur (Příloha č.17), parafrází a různých zesměšnění. Vždyť asi nejznámější kritické dílo stavějící se do opozice baronovi Haussmannovi je série pamfletů Julese Ferryho z roku 1868 *Les comptes fantastiques d'Haussmann*, posměšný titul *par excellence* pohrávajícím si se stejně znějícími slovy „comptes“, tedy „účty“ a „contes“, „povídačky, báchorky“. Název také odkazuje k fantastické opeře francouzského skladatele Jacquese Offenbacha s názvem „*Les Contes d'Hoffmann*“, „*Hoffmannovy povídky*“.

Ferry zde uvádí například: „*Neprozíravost? Pánové, posuďte ji! V roce 1858 si jen rýsujeme a zanecháváme druhé fáze. Pan préfet de la Seine hodnotí výdaje na 180 milionů. Zákonodárna moc odhlasuje 50 milionů jako peněžitou podporu. V roce 1867 se skládají účty a spatřujeme, že druhá fáze nestála o nic méně než 410 milionů, po veškerém odečtení výnosů z přeprodeje pozemků a materiálu. Město si myslelo, že nevydalo, z rozpočtu 180 milionů, více jak 130 milionů, jelikož mu stát dal 50 milionů. Nachází se nyní tváří v tvář skutečnému výdaji 360 milionů. První chyba ve výpočtu a přiznání. Přepočítání je to enormní, ale ať už bude výmluva, které se nám každým okamžikem dostane, jakákoliv, je potřeba, abychom si byli dobře vědomi, že toto přiznání přišlo pozdě.*“¹³³ V podobně útočném a občas i mírně ironickém stylu cílí svou kritikou Ferry i na jiné oblasti Haussmannova životního díla, nesoustřeďuje se pouze na finanční stránku věci, která je ovšem pochopitelně pro širokou veřejnost 19. století (a vidíme to dodnes) velmi vděčným tématem.

Z kritického pohledu Ferryho se přesuneme na pohled čistě naturalistický z pera mistra této literární školy, Émila Zoly. Chceme-li se dočíst s co největší přesností o dobové atmosféře centrálního tržiště *les Halles*, jako ideální se jeví román *Břicho Paříže (Le Ventre de Paris)* z roku 1873. Již v názvu románu je skryt dojem, který na nejvýznamnějšího představitele naturalismu dělaly velké centrální zastřešené haly. „*Už se nepokoušel vzdorovat, byl znovu zachycen Halami, proud lidí ho znovu přitáhl. Vracel se pomalu, znovu se objevil právě u kostela Saint-Eustache. Nyní naslouchal rachotu, který se vydával z Hal. Paříž přežvykovala sousta ze svých dvou milionů obyvatel. Bylo to jako velký centrální orgán zuřivě tlukoucí, pumpující krev života do všech žil. Zvuky obrovských čelistí, hřmot a pozdvižení kolem*

¹³³ FERRY, Jules. *Les comptes fantastiques d'Haussmann*, Neuilly-sur-Seine: G.Durier, 1868-1869, str. 18, vlastní překlad.

zásobování, pak rány bičem od tlustých překupníků odcházejících k trhům v dalších čtvrtích, až po bídu s nouzí chudých ženských, které chodí dveře ode dveří a nabízejí v košících saláty.

Vešel pod jednu zastřešenou ulici, vlevo, ve skupince čtyř pavilonů, jejichž obrovského stínu si všiml během noci. Doufal, že se tam bude moci uchýlit, najít tam nějaký otvor. Ale touhle dobou byl živý a bdělý jako všichni okolo.“¹³⁴

V románu *L'Argent* popisuje Zola nedalekou čtvrť kolem *Burzy*. Stejně oblasti se věnuje v díle *Zpěvy Maldororovy (Les Chants Maldoror)* francouzský předchůdce vzor dadaistů a surrealistů Lautréamont: „*Obchody v ulici Vivienne vystavovaly svá bohatství na oči naplněné úžasem. Svitem z plynových lamp ozářené truhličky z mahagonu a příšery ze zlata, co se šířily přes celé výlohy v kuželech oslepujícího světla. Odbilo osm hodin na hodinách Burzy – nebylo ještě tak pozdě. Sotva utichly poslední údery kladiv, ulice, jejíž jméno bylo již řečeno, se dala do chvěvu a třásla se celá v základech od place Royale až po boulevard Montmartre. Chodci zrychlili krok a zamyšleně se vraceli do svých domovů. Jakási žena omdlela a spadla na asfalt.“*

135

Dělníci a jejich rodiny, obydlující právě okrajové čtvrti, jsou i se svými problémy, které je doprovází, asi nejlépe popsány v (pro mnohé) vrcholném díle Émila Zoly *Zabiják (l'Assommoire)* z roku 1877. Život na periferii velkého města, alkoholismus, vysoká úmrtnost novorozenců, nemoci, domácí násilí, finanční rodinné krize. Zola ne náhodou umísťuje děj kolem života Gervaisy do čtvrti *Goutte-d'Or* v severním 18e *arrondissementu*. „...*podívala se doleva, kde jedním pohledem spatřila kolemjdoucí, domy, dláždění i oblohu, vlevo, ulice rue de la Goutte-d'Or, klidná a prázdná, se nořila do rohu na kraji města, kde nějaké ženy tiše hovořily u vstupních dveří. Vpravo, jen několik kroků od ní, ulice rue des Poissonniers, která přinášela lomoz vozidel, neustálý dupot davu lidí, který proudil tam a zpátky a dělal si z tohohle konce města lidovou tlačenici. Gervaise milovala tuhle ulici, poskakování nákladních vozů po dírách v zprohýbaném dláždění, mačkanice mezi lidmi na útlých chodnicích přerušovaných strmými spády dolů.“¹³⁶*

Básník, ale také uznávaný kritik francouzského umění, Théophile Gautier, popisuje svůj pohled na přestavbu Paříže v předmluvě k dílu *Paris démoli* od jeho přítele Édouarda Fourniera,

¹³⁴ ZOLA, Émil. *Le Ventre de Paris*, 1873. In: ARRANGER, Benjamin. *Paris vu par les écrivains*, Paris: Arcadia Éditions, 2003, str. 27, vlastní překlad.

¹³⁵ LAUTRÉAMONT. *Les Chants de Maldoror*, 1869. In: ARRANGER, Benjamin. *Op.cit.*, vlastní překlad.

¹³⁶ ZOLA, Émil. *L'Assommoire*, 1877. In: ARRANGER, Benjamin. *Op.cit.*, vlastní překlad.

dramatika, historika a knihovníka: „*Naštěstí jsou tu i erudovaní a trpěliví muži, kteří si zapíší vše o každém převráceném kousičku zdi a zachovávají tak minulost každého slavného kamene, tak, jak to dělá pan Édouard Fournier; vědí, kde býval starý dům Héloisy, kde stál starobylý hôtel des Ursins obývaný Racinem, kde je místo, které dýchá římskou duší Corneillovou, vilka, na kterou umístil Beaumarchais psací brko jako jakousi korouhvičku, znají všechno to, co svatosvatě znesvětil pokrok; vše svědomitě popisují. Když spatří kladivo, jak se zvedá nad nějakou památkou, vykřikne vyděšený archeolog: 'Ale tady složil Voltaire tu a tu báseň, ale Coligny tady zemřel!' A městský úředník odpoví: 'Světlo ani nedopadne na dno týchle zamořený uličky, Černej mor a modrý strach jménem cholera si sedá do tohohle chorobného stínu. Zedníci, splňte své povinnosti! Tam kde se třpytí duch, tam vysvitne sluneční paprsek!' Běda, aby mohla města žít, jsou často nucena kromě bahna z ulic vymetat z nich také zrnka jejich historie.*“¹³⁷

Gautier pokračuje v kritice a poukazuje na možnou ztrátu snad až příliš cenného kulturního dědictví. „*Jestliže během těchto obnovovacích prací zmizí domy posvěcené slavnými vzpomínkami, pokud nezachováme dům Molièra, Corneille, Racine; Boileaua, Scarrona či Rousseaua, zdali pak není památka na tyto velké muže spjata s těmi pošmournými a hrubými pokoji, již dávno znesvěcenými těmi obyvateli bezvěrci.*“¹³⁸ Jindy je více strohý a prohlašuje pouze: „*Je to Filadelfie, to už není Paříž.*“¹³⁹ Pravdou je, že Filadelfii nikdy osobně neviděl.

Neobvyklý úhel pohledu nabízí opět Zola v díle *La Curée* (česky se objevilo pod názvy *Kořist* i *Šťvanice*) z roku 1871, kde hlavní postava Aristide Rougon, řečený Saccard, rychle přichází k velkému mění tím, že spekuluje na trhu s nemovitostmi a využívá tak období velkých výkupů během prací barona Haussmanna. Radostné pozorování postupujících prací je čitelné na těchto řádcích: „*Už to začalo, ta bída. Podívej támhle, ve směru na des Halles, rořezali jsme Paříž na čtyři kusy... [...] Ach ano, jak říkají, Velká křižovatka Paříž. Vyproští Louvre a l'Hôtel de Ville. To se snadno řekne. Akorát tak přivedou lidi na chuť... až bude první fáze hotová, pak teprve začne velkej tanec. Druhá fáze prošpikuje město ze všech stran, aby připojilo předměstí na první fázi. [...] Paříž rozsekaná na prach, otevřený žíly krmící stotisíce kopáčů a zedníků,*

¹³⁷ GAUTIER, Théophile. Préface In: Paris démoli (Nouvelle édition revue et augmentée), Paris: E.Dentu, 1883, str. 6-7, vlastní překlad.

¹³⁸ GAUTIER, Théophile. Préface In: Paris démoli (Nouvelle édition revue et augmentée), *Op.cit.*, str. 14-15, vlastní překlad.

¹³⁹ MAUROIS, André. *Op.cit.*, str. 356.

Paříž proteklá obdivuhodnými strategicky promyšlenými cestami, které přinesou sílu do srce starých čtvrtí. ¹⁴⁰

„Je to ale nemá tvář, tohle město! Nemá ani páru o armádě krumpáčů, které ho jednoho hezkého rána udeří a některé domy v ulici d'Anjou se už tak silně nezalesknou v zapadajícím slunci. Kdyby tak věděly, že mají před sebou už jen tak tři, čtyři roky. ¹⁴¹

Paříži věnuje přímo jednu část svých *Les Fleurs du Mal* Charles Baudelaire. Pojmenovává ji *Tableaux parisiens*, kde v básni *Le Cygne* věnované Victoru Hugovi můžeme nalézt toto čtyřverší:

*Paris change ! mais rien dans ma mélancolie
N'a bougé ! palais neufs, échafaudages, blocs,
Vieux faubourgs, tout pour moi devient allégorie
Et mes chers souvenirs sont plus lourds que des rocs.* ¹⁴²

*Paříž se mění, ne tak má melancholie
Nové paláce, domy, mé já se nemění
Předměstí a lešení jak dávná alegorie
A mé drahé vzpomínky váží, co kamení.* ¹⁴³

¹⁴⁰ ZOLA, Émile. *La Curée*, Paris: éditions Le livre de poche, 1984, str. 93-94, vlastní překlad.

¹⁴¹ Tamtéž, vlastní překlad.

¹⁴² BAUDELAIRE, Charles. *Les Fleurs du Mal*, édition de 1861, Paris: éditions Gallimard, 2005.

¹⁴³ BAUDELAIRE, Charles. *Op.cit.*, vlastní překlad.

6. Slovník užitých pojmů

- **Urbanismus:** ve francouzském prostředí spojeno s pojmem *plan local d'urbanisme* – dokument, který upřesňuje veškeré činnosti spojené s výstavbou v obcích, s ohledem na místní prostředí; příklad: „*Le Plan local d'urbanisme* (často se využívá zkratky *le PLU*) zakazuje dřevostavby.“ V českém prostředí se o urbanismu mluví jako o disciplíně, jejíž cílem je utvářet a rozvíjet sídelní útvary (města, vesnice) jako funkční a vyvážené celky.
- **Asanace:** z latinského *sanare* a francouzského *assainir* = ozdravit, odmořit. Soubor opatření, která mají vést ke zlepšení hygienických podmínek, k ozdravení životního prostředí a tím i místního obyvatelstva.
- **Ghetto:** z italštiny, konkrétně z benátského *ghèto* = struska, škvára. Odkaz na slévárny *Ghetto Nuovo*, *it. Nová slévárna*. Jednalo se o novou, zcela segregovanou židovskou čtvrť, zřízenou v Benátkách roku 1516, od níž získalo obecný název. Jedná se o část města většinou vykázaná majoritou obyvatelstva té které minoritě, tedy místo, kde žijí lidé stejného náboženského, národnostního či rasového původu apod., a to buď dobrovolně nebo nedobrovolně.
- **L'espace public:** veřejný prostor; právo na volnost a svobodu obyvatel v oblasti statků ve veřejné správě, které jsou ovšem kolektivní spotřeby, jako jsou cesty, řeky apod.
- **Boulevard:** široká městská ulice, často v místě bývalých městských hradeb, osázená stromy
- **Avenue:** široká alej, nejčastěji přímá, osázená stromy; vede k budovám státní moci, k veřejným prostranstvím apod.
- **Banlieue:** administrativně autonomní celek oblasti, který leží kolem centrální městské části, ale který na něm participuje, do jisté míry se podílí
- **Faubourg:** ze starofrancouzského *forsborc* – *fors* = mimo, vně; *borc* = *bourg*, město s právem na konání trhů; část města nacházející se mimo hradby; dnes i jako název pro čtvrti, které jsou začleněny do centra města, ale jak prozrazuje „*faubourg*“ v názvu, patřily dříve za jeho hradby; jsou dnes považovány za jakýsi spojovník mezi centrem a banlieue, faubourg jsou považovány za první úroveň předměstí; příklad: *Le faubourg Saint-Antoine*
- **Mobilier urbain:** souhrn zařízení instalovaného k užitku obyvatel na veřejné cestě a na veřejných prostranstvích; zahrnuje v sobě zařízení k odpočinku (lavičky, stoly, židle, ...), k čistotě veřejného prostranství (odpadkové koše), osvětlení, hry a zábava pro děti, zařízení k vyznačení a udržení bezpečnosti dopravního provozu apod.

- **Pignon:** česky *vimperk*, trojúhelníkový štít nad portály a okny, který slouží k zdůraznění typické gotické či novogotické vertikality, směru vzhůru; **Mur pignon** je poté fasáda domu, která je ve tvaru trojúhelníku, jež podporuje konstrukci domu až do výše krovu; z toho idiom „*avoir pignon sur rue*“ tedy něco jako být natolik bohatý, že mám svůj vlastní dům, obchod, přeneseněji mít dobrou reputaci jako obchodník, podnikatel apod.
- **Réverbère:** světelné zařízení, nejčastěji v podobě lampy, která umožňuje usměrňovat dané světlo v určitém směru, popřípadě směrech; nejčastěji sloužily přímo k osvětlování ulice
- **Arrondissement:** ve státním měřítku územně správní jednotka spadající pod departementy, v současné Francii je 342 arrondissementů; v této práci využito ve smyslu komunálního, městského arrondissementu, které mají velká města včetně Paříže; dále se dělí na 4 administrativní městské čtvrti; Paříž měla do změny v roce 1860 12 arrondissementů, po této úpravě jich má i do dnešních dnů 20; příklad: arrondissement 18e s *quartier Grandes-Carrières, Clignancourt, Goutte-d'Or a Chapelle*.
- **Rosace:** architektonická ozdoba ve formě rozkvetlého květu, skládající se ze středového pupence a okolních okvětních lístků, nejčastěji se jedná o růži; může být využito jako ozdoby fasády domu, jako vitraje zdobící kostel apod.
- **Paté de maisons:** blok domů; malé seskupení domů či jiných budov, které jsou ohraničeny komunikací či jinými urbanistickými prvky.
- **Pierres d'attente:** kamenné kvádry vyčnívající bočně z přední fasády domu, aby se mohly napojit na dům vedlejší a vytvořit tak později jednotnou řadu; sloužily k unifikaci ulic
- **Parvis:** ohraničený otevřený prostor před vstupem do kostela; pokud není ohrazen, používá se termínu „*place-parvis*“; nejznámější je dnešní „*parvis Notre-Dame-place Jean-Paul-II*“ na pařížském ostrově *de la Cité*.
- **Étal:** stůl, na kterém se vystavovalo zboží nabízené při trzích; stánek před obchodem; taktéž ve významu řeznický pult.

Závěr

Práce se zaměřila na ucelený popis přestavby Paříže v období Druhého císařství, která je velmi úzce spojena s postavou *préfet de la Seine* jménem Georges-Eugène Haussmann.

Studiem konkrétních plánů a jejich realizací, stejně jako následných dopadů na život běžného obyvatelstva se mimo jiné potvrdila teorie o přímé souvislosti v uspořádání města na kvalitu a charakter života jeho obyvatel. Z celé práce je přitom zřejmé, že zásahy barona Haussmanna v období Druhého císařství jsou nezvratné a ve velké míře ovlivnily nastávající generace architektů, urbanistů a ostatně i politiků, kteří se museli ve svých vlastních plánech o změnách v charakteru hlavního města Francie neustále vracet k období Druhého císařství.

Z prostudovaných materiálů se také vyjevil fakt, že mnoho započatých projektů bylo dokončeno až v novém státním uspořádání Třetí republiky.¹⁴⁴ Haussmann tedy ovlivnil budoucí generace nejen následky dohotovených projektů výstavby, ale taktéž nedokončenými vlastními projekty, které byly mnohdy završeny až po jeho smrti.

V první části textu byly definovány hlavní pojmy, které se dále objevují v celém textu práce a jejichž elementární pochopení významu je nezbytné ke správnému pochopení celého vyznění této bakalářské práce. Centrální a také nejobsáhlejší 4. kapitola se zabývá hlavními projekty přestavby Paříže v období Druhého císařství a vznikla na základě studia konkrétních map, náčrtů a *Atlasu haussmannovy Paříže*.¹⁴⁵

V závěrečné části této bakalářské práce bylo na několika konkrétních ukázkách z francouzské literatury 19. století ilustrováno, nakolik zastává v literární tvorbě město Paříž privilegovaného postavení, funkci *toposu*, v této práci ovšem zaměřeno spíše na motiv Paříže jakožto živoucího organismu ve svých vnitřních proměnách, v neustálém pohybu a metamorfóze, jakožto reakce na všudypřítomná rozkopaná staveniště.

¹⁴⁴ 1870-1940

¹⁴⁵ PINON, P. *Op.cit.*

Résumé

Le Second Empire (1852-1870) a façonné « *le visage* » de Paris avec une telle vigueur qu'aucun régime précédent. Même dans nos jours, nous devons nous adapter à un paysage urbain qui était absolument bouleversé, tout d'abord seulement sous la plume du *préfet de la Seine* baron Georges-Eugène Haussmann, ensuite à force des machines à vapeur dans les réelles rues parisiennes.

Avec un patronage de l'empereur Napoléon III durant presque dix-sept ans, baron Haussmann fit sous prétexte de « *régénération de Paris* » une telle intervention irréversible et influant toute la Ville, que certains critiques croient qu'il s'agissait plutôt d'un projet essentiellement policier. Cela veut dire que les voies larges auraient pu être créées pour permettre (et faciliter) à l'armée calmer une foule en émeute. La stratégie militaire visait à réduire d'éventuelles révoltes populaires. Après tout, la France était un témoin de beaucoup de foules en émeute. Elles sont presque omniprésentes dans les discours.

Dans les larges rues nouvelles, il était aussi tellement difficile à ériger des barricades, contrairement à Paris ancien qui possédait en grande quantité des ruelles, recoins, taudis et trous si contribuant à facilement se révolter contre l'État.

Cet avènement est remarquable non seulement par son ampleur et volume important, mais c'est aussi pour le fait que pour la première fois le public est invité à participer à cette régénération et embellissement - jamais auparavant des acteurs privés comme les banquiers, entrepreneurs, propriétaires fonciers ou commerçants ne faisaient partie des si grandes opérations urbanistiques.

Le Second Empire occupe une place prédominante dans l'histoire de l'urbanisme parisien. Cette époque dut répondre à une attente immense – la révolution industrielle, le chemin de fer, l'industrie et le commerce qui connaissent un nouveau développement miroitant et fulgurant, tout cela se reflète dans les espérances et la perspective sous le Second Empire. Une nouvelle bourgeoisie, celle du Second Empire, désire du Paris moderne, célébrant sa propre grandeur, sa noblesse. En 1855 et 1867 deux expositions universelles eurent lieu à Paris. Les thèmes officiels, portés en titre, sont « *Agriculture, Industrie et Beaux-Arts* » ; beaucoup de projets furent achevés juste en un instant d'inauguration des expositions universelles.

Les opérations d’Haussmann sont de beaux dessins, des lignes droites. Il faut avouer que Paris y a perdu un certain nombre de vestiges de son passé, de son « *visage médiéval* », qu’Haussmann a créé l’inégalité entre l’ouest et l’est, il a créé un Paris de luxe et celui autre du rest.

Le Seconde Empire dut résoudre un chaos venant du surpeuplement – tandis qu’en 1851 le nombre d’habitants à Paris était 949 000, en 1856 c’était plus que 1 100 000 et vers la fin de l’Empire, à Paris vivaient 2 000 000 habitants.

Par conséquent Haussmann entreprit le plus grand chantier jamais réalisé dans une ville en pleine activité, en plus dans une capitale. D’après ses propres mots, il donna à Paris « *de l’air et de l’eau* ».

En seulement dix-sept ans , 20 000 immeubles insalubres furent abattus et remplacés par 30 000 bâtiments nouveaux. En plus 300 km de voies tracées et éclairées, 600 km d’égouts percés, un million d’arbres plantés comme les gardiens de nouveaux boulevards percés.

Ce travail se dirige systématiquement vers trois réseaux de transformation parisienne avec leurs percements des boulevards, des avenues et des rues, puis vers l’espace public avec les monuments et les édifices comme les mairies, les marchés (particulièrement *les Halles* et *Au Bon Marché*), *l’Opéra*, la connexion *du Louvre* et *des Tuileries* et enfin vers un mobilier urbain qui participe aussi à une création d’un ensemble du *Paris Haussmannien*.

Une certaine attention est prêtée aussi à « *des immeubles Haussmanniens* » comme nous pouvons les rencontre dans presque chaque rue.

Pour conclure on constate que l’analyse plus détaillée des textes, dessins, projets, atlas et décrets du Second Empire a prouvé l’hypothèse qu’Haussmann a inventé le Paris dans lequel on vit encore, un siècle et demi plus tard. Dans le sens très figuré et transmis, les reflets de son travail du sommet de sa carrière sont présents aux plusieurs villes européennes, même à Prague au centre-ville.

Seznam použitých informačních zdrojů

Primární literatura:

ARRANGER, Benjamin. *Paris vu par les écrivains*, Paris: Arcadia Éditions, 2003. ISBN: 2-913019-17-X.

BALTARD, Victor. *Monographie des halles centrales de Paris construites sous le règne de Napoléon III et sous l'administration de M. le Baron Haussmann*, Paris: A. Morel et Cie, 1863.

BAUDELAIRE, Charles. *Les Fleurs du Mal*, édition de 1861, Paris: éditions Gallimard, 2005. ISBN-13: 9782070307661

Correspondance du duc d'Aumale et de Cu villier-Fleury. Dostupné online z: <https://archive.org/details/correspondancedu02aumaouft>

DARCEL, Alfred, BLANC, Charles. La Fontaine Saint-Michel. *Gazette des Beaux-Arts*: vol. VIII, říjen 1860.

FERRY, Jules. *Les comptes fantastiques d'Haussmann*, Neuilly-sur-Seine: G.Durier, 1868-1869.

GAUTIER, Théophile. Préface In: *Paris démoli (Nouvelle édition revue et augmentée)*, Paris: E.Dentu, 1883.

HAUSSMANN, Georges-Eugène. *Mémoires. Édition intégrale. Précédée d'une introduction générale par Françoise Choay et d'une introduction technique par Bernard Landau et Vincent Sainte Marie Gauthier*, Paris: Éditions du Seuil, 2000. ISBN 2-02-039898-2.

MERRUAU, Charles. *Souvenirs de l'Hôtel de Ville de Paris, 1848-1852*, Paris: Plon, 1875.

PAYS, A. J., du. La Fontaine Saint-Michel. *L'Illustration*: vol. XXXVI, 18. srpna 1860.

PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

ZOLA, Émile. *La Curée*, Paris: éditions Le livre de poche, 1984. ISBN: 2253003662

Sekundární literatura:

ALPHAND, Adolphe, DEVILLE, Adrien, HOCHEREAU, Émile. *Ville de Paris : Recueil des lettres patentes, ordonnances royales, décrets et arrêtés préfectoraux concernant les voies publiques*, Paris: Imprimerie nouvelle (association ouvrière), 1886.

AUBERT, Jacques. *L'État et sa police en France (1789-1914)*, Paris: Droz, 1979. ISBN: 2600033823.

BLOCH, Oscar. WARTBURG, Walther, von. *Dictionnaire étymologique de la langue française, article: Vespasienne*, Paris: Presses Universitaires de France - PUF, 2008. ISBN: 2130566219.

BOYER, Annie, ROJAT-LEFEBVRE, Elisabeth. *Aménager les espaces publics: le mobilier urbain*, Paris: le Moniteur, 1994. ISBN: 2-281-19084-6.

CAMP, Maxime du. *Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie dans la seconde moitié du XIXe siècle*, Paris: Hachette, 1875. Dostupné online z: <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb33990537x>

Carnet d'identité, édition juin 1987. Dostupné online z: http://www.restaurants-de-paris.com/pdf/Carnet_Identite_Opera.pdf

COLLING, Alfred. *La prodigieuse histoire de la Bourse*, Paris: Société d'éditions économiques et financières, 1949.

Colonne Morris. *Définition marketing*. Dostupné online z: <http://www.definitions-marketing.com/definition/Colonne-Morris/>

DAUFRESNE, Jean-Claude. *Louvre & Tuileries, architectures de papier*, Paris: éd. Pierre Mardaga, 1987. ISBN: 2870092822.

DUAULT, Alain. *L'Opéra de Paris*, Paris: Sand, 1989. ISBN: 2710704498 .

En savoir plus sur les Halles de Baltard. Carnavalet, Paris. Dostupné online z: <http://www.carnavalet.paris.fr/fr/en-savoir-plus-sur-les-halles-de-baltard#overlay-context=fr>

GIRARD, Louis. *La Deuxième République et le Second Empire (1848-1870), Nouvelle histoire de Paris*, Paris: A.P.H.P./Hachette, 1981.

HILLAIRET, Jacques. *Dictionnaire historique des rues de Paris*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1972. ISBN: 978-2707310545

HUGUENAUD, Karine. Église Saint-Augustin – Paris. *Napoleon.org*. Dostupné online z: <https://www.napoleon.org/magazine/lieux/eglise-saint-augustin-paris>.

CHADYCH, Danielle, LEBORGNE, Dominique. Histoire de Paris pour les nuls, Paris: Éditions First, 2013. ISBN: 2754038620.

La Fontaine Wallace. Dostupné online z:

<http://www.eaudeparis.fr/fileadmin/contribution/culture/patrimoine/Wallace.pdf>

MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN: 80-7106-098-4.

MEAD, Christopher. Victor Baltard et les Halles centrales de Paris. *Musée-orsay*. Dostupné online z: <http://www.musee-orsay.fr/fr/evenements/conferences/conferences-en-ligne/victor-baltard-et-les-halles-centrales-de-paris.html>

MÉON-VINGTRINIER, Béatrice. Le mobilier urbain, un symbole de Paris. *Histoire par l'image*. Dostupné online z: <https://www.histoire-image.org/etudes/mobilier-urbain-symbole-paris>

MERCIER, Nathalie. Un grand magasin parisien: Le Bon Marché, 1863-1938, *Mémoire de fin d'études, École nationale supérieure des*. Dostupné online z:

<http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/63488-grand-magasin-parisien-le-bon-marche-1863-1938-un.pdf>

MERLIN, Pierre. a Françoise. CHOAY. *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*. 3e éd. rev. et augmentée. Paris: Presses universitaires de France, 1988. ISBN 2130505872.

MONCAN, Patrice de. *Le Paris d'Hausmann*, Paris: Les éditions du Mécène, 2012, str. 27. ISBN 2907970984.

MONCAN, Patrice de. *Les jardins du baron Haussmann*, Paris: Édition du Mécène, 2009. ISBN: 2907970917.

POISSON, George. Nouvelle Histoire de Paris: Histoire de l'architecture à Paris, Paris: Assoc. pour la publ. d'une Histoire de Paris, 1997. ISBN 2-85962-019-2

Seznam příloh:

Příloha č.1: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.2: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.3: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.4: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.5: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.6: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.7: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.8: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.9: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.10: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.11: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.12: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.13: Dostupné online z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8457667v>

Příloha č.14: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.15: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.16: Volně přístupné studijní materiály, výstava

Příloha č.17: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Příloha č.18: PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002. ISBN 2840962047.

Přílohy:

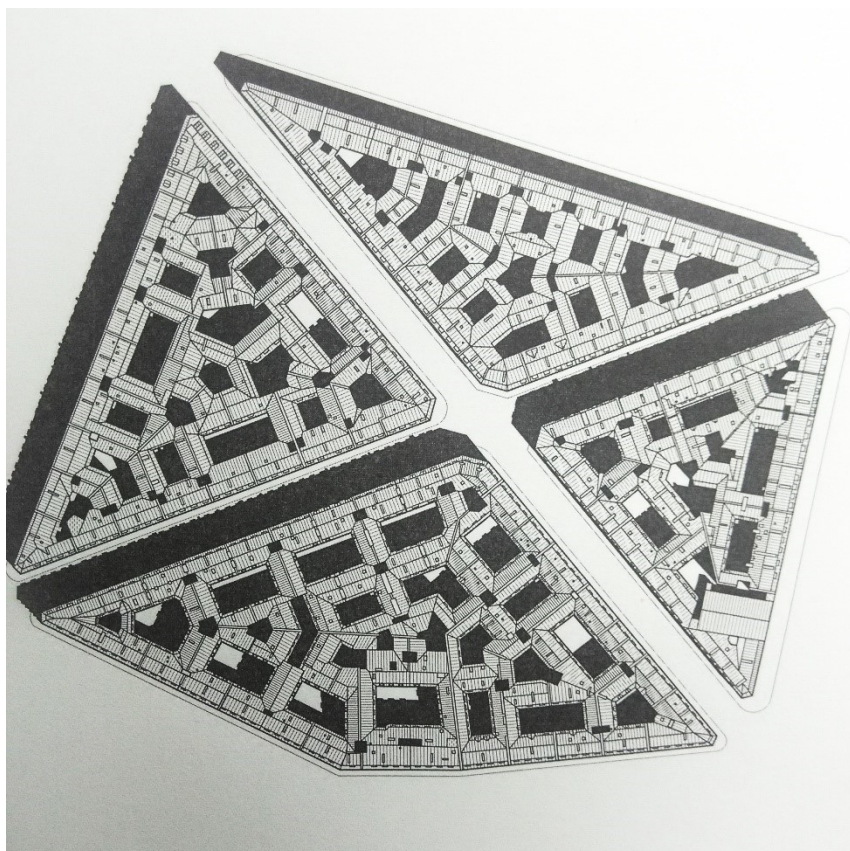
Příloha č.1: *Demolice kvůli proražení ulice rue des Écoles*, kresba od Maxima Lalannea, Musée Carnavalet. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 44.

Příloha č.2: *Ruiny Latinské čtvrti během prací na úpravě montagne Sainte-Geneviève*, gravura Thorigny. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 176.

Příloha č.3: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.4: Place de l'Hôtel de Ville v roce 1868, po vytvoření volného prostanství na začátku Druhého císařství. Malba Jan Ostaga Faustin de Miodoucheski, Musée Carnavalet. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 136.

Příloha č.5: Práce na základech *Kasáren de la Cité* v roce 1864. Lze spatřit ještě původní nemocnici *Hôtel-Dieu* (vpravo) a *les Enfants-Trouvés* (nemocnice pro nalezence), architekt G. Boffrand (vlevo). PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 141.

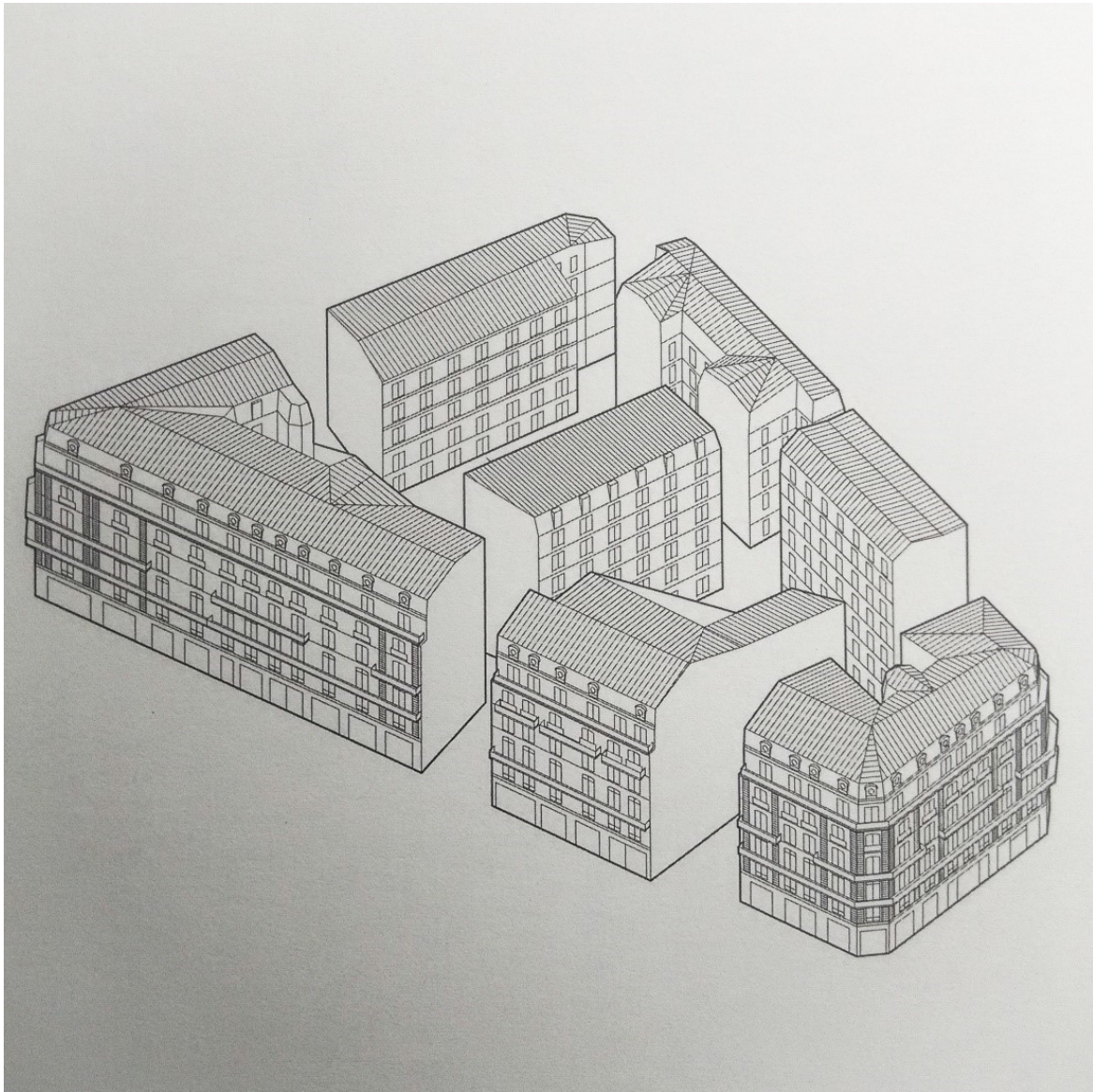
Příloha č.6: Výhled na boulevard de Sébastopol v roce 1870, malba, Alfred Decaen a Jacques Guiaud, Musée Carnavalet. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 138.

Příloha č.7: Mapa proražených hlavních ulic podle data, kdy byl vydán dekret o veřejné prospěšnosti. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 201.

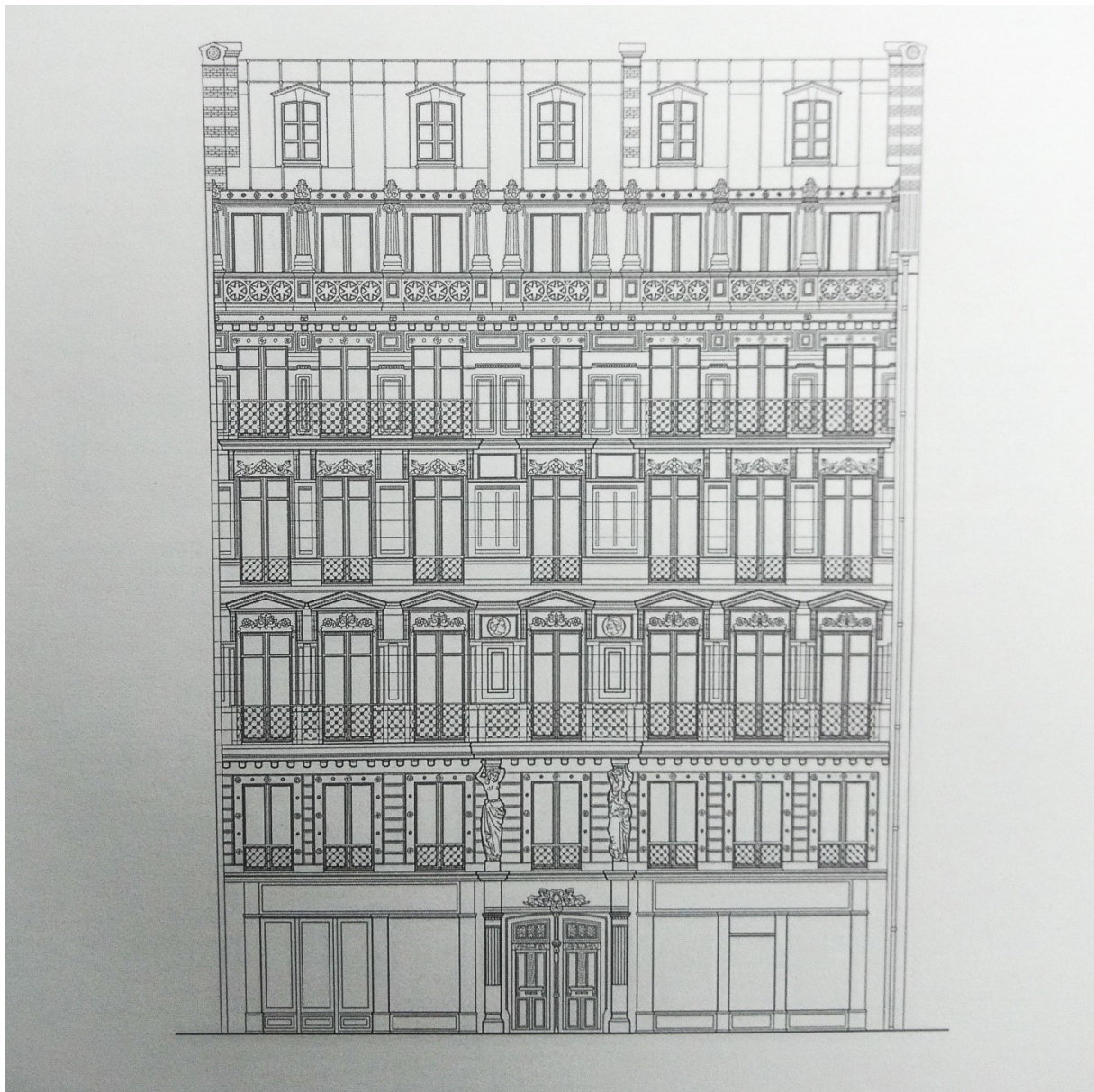
Příloha č.8: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l'Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.9: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

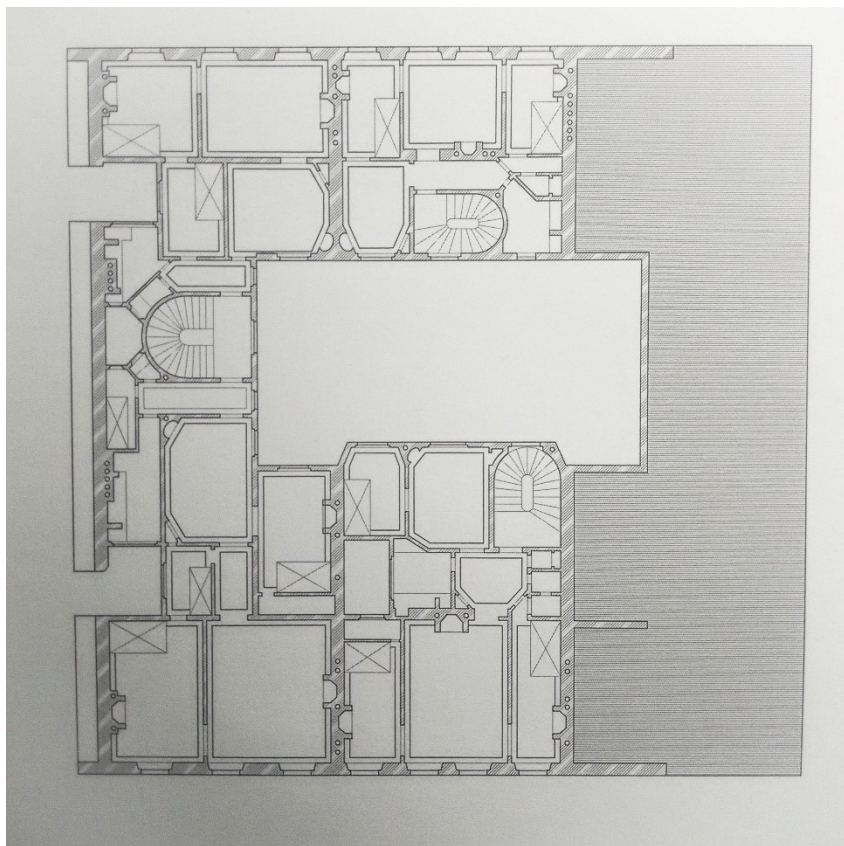
Příloha č.10: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.11: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l' Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

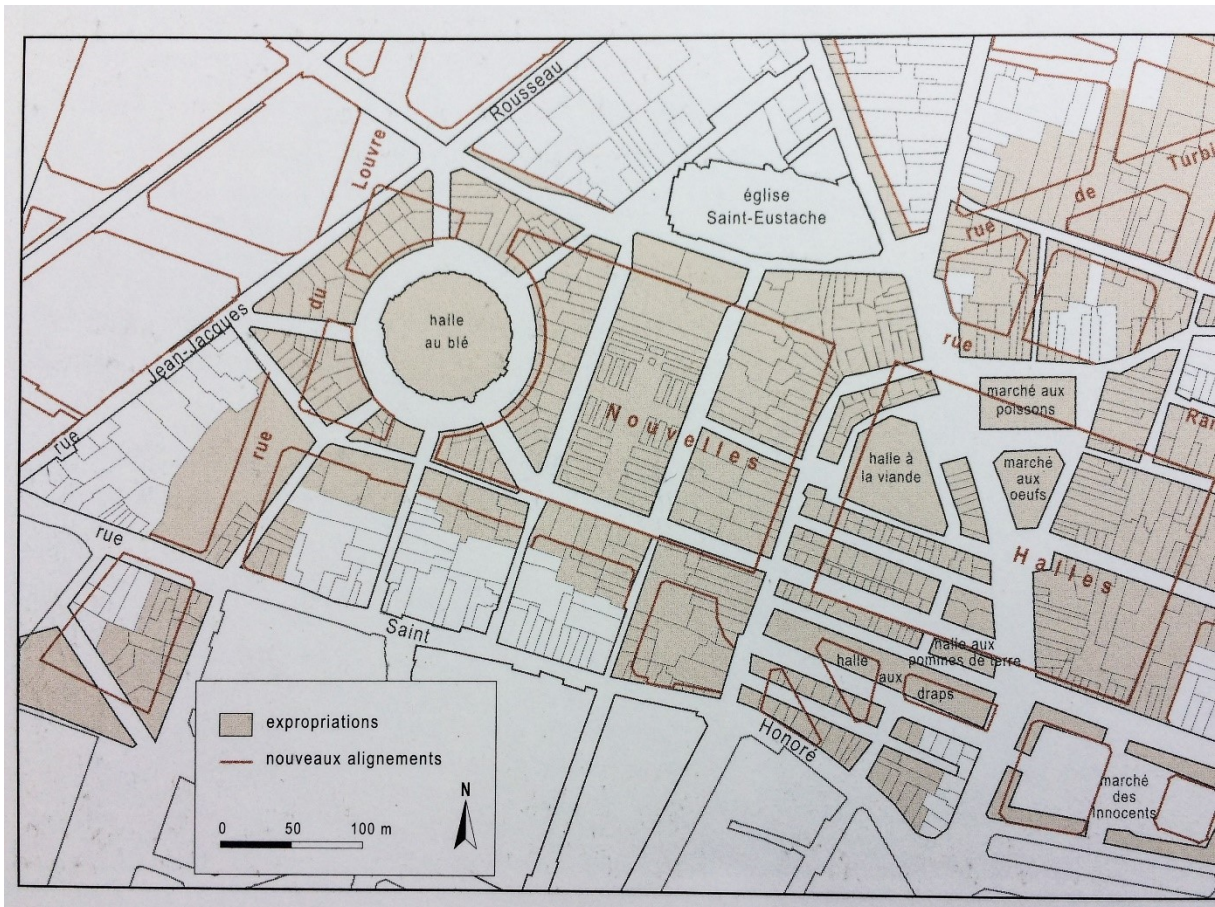
Příloha č.12: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l'Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

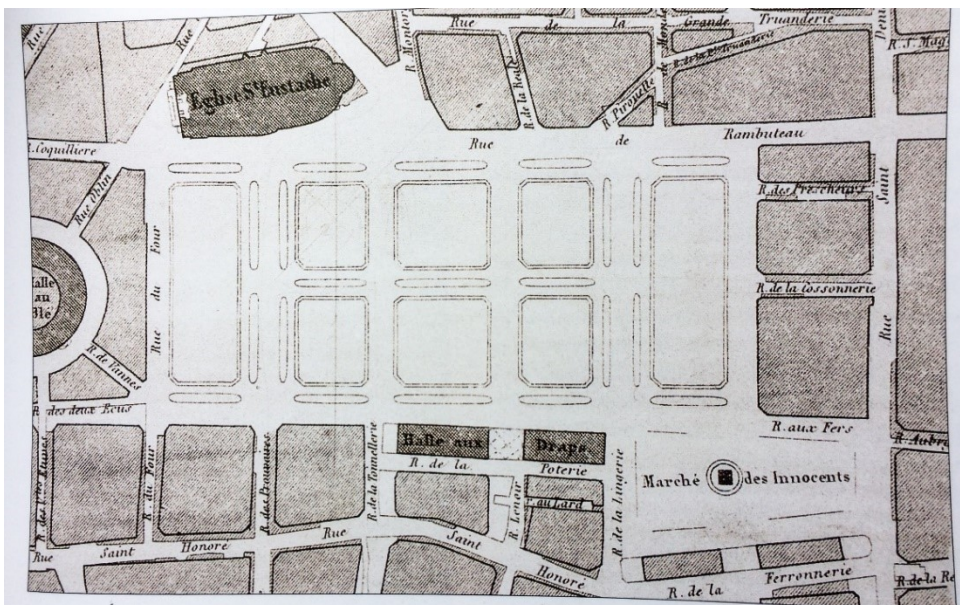
Příloha č.13: *Marché rue des Prouvaires, 1853*, rytina. Dostupné online z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8457667v>

Príloha č.14: Plán čtvrti *des Halles*, který dokazuje rozsah vyvlastňování a demolic z důvodu budoucího tržiště. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 100.

Príloha č.15: Plán čtvrti *des Halles* podle původního projektu Baltarda a Calleta, publikováno v *Revue municipale* 1. září 1851. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 101.

Příloha č.16: Volně přístupné studijní materiály, výstava *PARIS HAUSSMANN, Modèle de Ville*, Pavillon de l'Arsenal, 31.1.-4.6.2017, Paříž.

Příloha č.17: Karikatura znázorňující barona Haussmanna, jak plánuje přestavbu Konstantinopole, podobně jako to provedl již v Paříži. PINON, P. *Atlas du Paris haussmannien: la ville en héritage du Second Empire à nos jours*. Paris: Parigramme, 2002, str. 188.

